

BEATA FRONTCZAK <https://orcid.org/0000-0001-9358-142X>

Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego

„Porachowanie z Panem Auszpurczaninem”. Specyfikacje kosztów wykonania złotej figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem i argenterii z fundacji Jana Wawrzyńca Wodzickiego dla kościoła Mariackiego w Krakowie oraz historia tych zabytków

ABSTRACT

“Getting even with Mr. Augsburgian”. Cost estimates for making the silverware and gold statue of Madonna and Child by Jan Wawrzyniec Wodzicki and donated to Saint Mary’s Basilica in Kraków

Until 1794, silverware and gold statue of Madonna and Child funded as a votive offering for blessings received by Jan Warzyniec Wodzicki, the Deputy Cup-bearer of Warsaw, was kept in Saint Mary’s Basilica in Kraków. Wodzicki donated several items to his parish church: in 1690 he made a gift of six altar candlesticks, in 1692 a gold statue of a Madonna and Child on a gilt silver pedestal and a pair of kneeling angels on pedestals identical to the pedestal of the Madonna statue, and on 12 July 1694 a five-piece silver antependium. In the Archive of the Wodzicki Family from Kościelniki, kept in the Ossolineum Library in Wrocław, the author of this article has found two cost estimates for making the above mentioned silverware, except for the antependium, issued in Warsaw on 9 May 1694 by *Rad & Hößlin*, a trading house from Augsburg. Christopher von Rad I and Bartholomäus Hößlin (Hösslin), jewellers and goldsmiths from Augsburg, established their company in 1690. The documents found by the author are the first ones to confirm that the above mentioned jewellers from Augsburg operated in Poland. The first cost estimate (Annex I) tells us that Wodzicki gave 1,100 ducats (1,114 Augsburg ducats) for the figure of Madonna and Child. The labour cost of both figures, a case and a travelling bag was 559 imperial thalers and 11 kreutzers (the cost of a wax model and forming the body out of gold sheet cost 35 imperial thalers, whereas the repoussage of the body cost 498 imperial thalers and 11 kreutzers). In accordance with the second specification (Annex II), the goldsmith was paid 1,847 imperial thalers and 30 kreutzers for the candlesticks. The labour cost of making two statues of angels on pedestals was 536 imperial thalers and 22½ kreutzers, whereas making the pedestal for the statue of the

Madonna and Child cost 182 imperial thalers and 78 kreutzers. The cost estimate of the silver antependium for the main altar has not survived. The inventory of Saint Mary's Basilica in Kraków shows that the five-piece antependium weighed 206 grzywnas (ancient Polish measure of weight) and cost 14,856 tymf (Polish silver coins).

The works were most probably the result of one workshop, and were perhaps by Abraham II Drentwett (1647–1729), a goldsmith, wax sculptor and draughtsman from Augsburg.

During the Kościuszko Uprising in 1794, the above mentioned silverware, except for the statues of angels, were taken from the treasury of the basilica by the Order Committee established by Tadeusz Kościuszko and melted down to support the uprising. In 1807, the two statues of angels funded by Wodzicki were sold to goldsmiths from Kraków.

Keywords: wax model, Christopher von Rad I, Balthasar Hößlin (Hösslin), silver antependium from Augsburg, Jan Wawrzyniec Wodzicki, Abraham II Drentwett, gold statue of Madonna and Child, Rad & Hößlin

Słowa kluczowe: model woskowy, Christopher von Rad I, Balthasar Hößlin (Hösslin), srebrne antependium z Augsburga, Jan Wawrzyniec Wodzicki, Abraham II Drentwett, złota figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem, Rad & Hößlin

W Bazylice Mariackiej znajduje się wykonany z czarnego marmuru nagrobek Jana Wawrzyńca Wodzickiego przypisywany Franciszkowi Placidiemu, zawieszony na siódmym filarze po lewej stronie nawy głównej. Ufundowany w 1759 roku w czasach barokizacji kościoła przez Jacka Augustyna Łopackiego, archidiecezjalnego kościoła Mariackiego w latach 1723–1761, kanonika krakowskiego, doktora medycyny Akademii Krakowskiej. Inskrypcja nagrobka upamiętnia liczne darowizny poczynione przez Wodzickiego, zmarłego w 1696 roku, dla jego kościoła parafialnego:

HUIUS ECCLESIAE BENEFACTORI MUNIFICENTISSIMO,/ OB FUNDATUM QVOTIDIANAM PRIMAM MISSAM,/ AUCTIONEM PRO MUSICA CENSUM, EXORNATAS ARAS, PRETIOSA AURO ET ARGENTO OBLATA DONA/ET SACRAM SUPPELLECTILEM ABUNDE PROVISAM (...)¹.

Celem artykułu jest konfrontacja informacji zawartych w publikacjach z materiałami archiwalnymi, niedostatecznie wykorzystanymi lub nieznanymi oraz próba ustalenia okoliczności fundacji i historii nieistniejących dziś zabytków.

Po raz pierwszy o wspomnianych w inskrypcji nagrobka fundacjach Wodzickiego dla kościoła Mariackiego w Krakowie pisał Ambroży Grabowski². Badacz krakowskich „sta-

¹ *Bazylika Mariacka w Krakowie*, wstęp i komentarz Z. Piech, red. Z. Perzanowski, *Corpus Inscriptionum Poloniae*, Województwo krakowskie, t. 8, z. 2, Kraków 1987, s. 176–177; według Celinny Bąk-Koczarskiej nagrobek ufundował Michał Wodzicki, wspomniany w inskrypcji, podobnie we wcześniejszych publikacjach (J. Lepiarczyk, *Architekt Franciszek Placidi. Około 1710–1782*, „Rocznik Krakowski” 1965, t. 27, s. 99–100, 115, 120, il. 97; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 2: *Kościół i klasztor Śródmieście*, z. 1, red. A. Bochnak, J. Samek, Kraków 1971, s. 21), na które się autorka powołuje (vide C. Bąk-Koczarska, *Mieszkańcy pałacu „pod Krzysztoforą” w Krakowie. Właściciele i lokatorzy od XIV do XX wieku*, Kraków 1999, s. 77).

² A. Grabowski, *Starożytnicze wiadomości o Krakowie. Zbiór pism z pamiętników i rękopisów dotyczących się opisowej i dziejowej przeszłości, oraz zwyczajów tej dawnej stolicy kraju, z dodatkiem róż-*

rożytności” przypominał „minionych czasów bogactwa kościoła tego, spisem skróconej treści” według inwentarza sporządzonego z okazji wizytacji Bazyliki Mariackiej przeprowadzonej w 1711 roku przez biskupa Kazimierza M. z Łubna Łubieńskiego. Wśród wyliczonych przez Grabowskiego dzieł i uznanych przez niego za najokazalsze znalazły się:

Statua szczerzo-złota Najsw[iętszej] Panny Maryi z berłem, dzieciątko Jezus piastująca, na piedestale srebrnym złocistym augsburgskiej roboty³, od JP. [Jaśnie Pana] Wawrz[ynca] Jana Wodzickiego Podczaszego warsz[awskiego], Administratora żup wielickich i bocheńskich w r. 1690 z poobożności ofiarowana... Waży dukatów 1195 i pół. (...) Aniołów para na piedestałach próby 13tej augsburgskiej roboty, od JP. [Jaśnie Pana] Wawrz[ynca] Wodzickiego r. 1692 dane, ważą grzyw[ien] 48 łót 12, grzywna po talarów bitych 11, facit⁴ tal[arów] bitych 536 i półtora tymfa... Za drzewo i żelazo w piedestałach tal[arów]bitych 12. (...) Różnych lichtarzów ołtarzowych większych i mniejszych par 25, między temi ważące grzyw[ien] 69; 62; 54; 49; 30; 20... O jednej parze mówi też wizyta „Para mniejszych lichtarzy augsb[urskiej] roboty, ważą grz[ywien] 50: te z kościelnego srebra to jest z dwóch starych monstrancj wielkich dał zrobić swoim kosztem JW. [Jaśnie Wielmożny] Wawrz[yniec] Wodzicki”. (...) Antepedium do wielkiego ołtarza, augsb[urskiej] roboty, od JW. Wawrz[ynca] Wodzickiego w pięciu sztukach dane r. 1694, waży grzywien 206 i kosztuje tymfów 14,856⁵.

Michał Rożek ponad stulecie później, omawiając mecenat artystyczny mieszczaństwa krakowskiego w XVII wieku i w tym kontekście skarbiec mariackiej świątyni, pisał:

Oprócz wymienionych spotykamy w aktach przedmioty ofiarowane przez szlachtę, np. Wodzickich – „auszpurskiej roboty” „złotą statuę NMPanny” darowaną w 1690 roku, dwa lichtarze srebrne i posążki dwóch klęczących aniołów darowane w 1692 roku, antepedium srebrne do wielkiego ołtarza ofiarowane w 1694 roku⁶.

Celina Bąk-Koczarska w monografii pałacu Pod Krzysztofory, którego właścicielami byli Wodziczcy od 1681 roku do 1773 roku, przedstawia sylwetki mieszkańców pałacu

nych szczegółów Polaków zająć mogących z dawnych rękopiśmiennych źródeł, Kraków 1852, s. 33–34; w cytowanym fragmencie zachowano interpunkcję i ortografię oryginału.

³ Grabowski pisał „augsburgskiej”, w tekście wizytacji jest przymiotnik „auszpurskiej” (*vide* Archiwum Kapituły Metropolitarnej Krakowskiej, dalej: AKMK, rps AV Cap 63a, k. 4 *verso*); we współczesnym Grabowskiemu *Słowniku języka polskiego* Samuela Lindego znajdujemy używane polskie brzmienie nazwy miasta – Auszpurg; przymiotnik – auszpurski, czyli z Auszpurga. Linde podaje także etymologię słowa i oryginalne brzmienie – Augsburg i przymiotnik od niego – augsburgische (*vide* S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 1, A–F, wyd. 1, Warszawa 1807; wyd. 2, Lwów 1854, s. 54).

⁴ Słowo *facit* z języka łacińskiego, w rachunkach oznacza wynik obliczeń, czyli: „co daje” (*vide* „Facit” [w:] J.G. Krünitz, *Oekonomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirthschaft, in alphabetischer Ordnung*, Band 12, Leipzig 1777, s. 9).

⁵ A. Grabowski, *op. cit.*, s. 33–34.

⁶ Autor korzystał z innego źródła niż Grabowski, mianowicie z inwentarza z 1761 r. (Archiwum Bazyliki Mariackiej, dalej: ABMar, ks. 15, 1761 r. s. 2, 15, 16, 19) oraz inwentarza lat 1700–1725 (Archiwum Narodowe w Krakowie, do 2012 r. Archiwum Państwowe w Krakowie, dalej: APKr, sygn. 3335, s. 8, 9, 10) (*vide* M. Rożek, *Mecenat artystyczny mieszczaństwa krakowskiego w XVII wieku*, „Biblioteka Krakowska”, t. 118, Kraków 1977, s. 56, 261).

z tego okresu, poczynając od Jana Wawrzyńca Wodzickiego, nabywcy Kamienicy Pod Krzysztofory, przebudowanej według projektu Jakuba Solariego w latach 1682–1688 na reprezentacyjny pałac⁷. Autorka powtarza za Grabowskim i Rożkiem informacje o fundacjach Wodzickiego, wymieniając jako nowe źródło wiedzy testament fundatora⁸. Darowiznę Wodzickiego wymienia również Bolesław Stanisław Kumor, przywołując jedynie szczerozłotą statwę NMP, roboty augsburskiej, ofiarowaną w 1690 roku, która „ważyła 1195 i pół złotych”⁹. Jerzy Żmudziński po raz pierwszy o dziełach złotniczych z fundacji Wodzickiego wspominał, omawiając relacje artystyczne Krakowa z Augsburgiem w dziedzinie złotnictwa w XVII wieku¹⁰. Autor pisał, poprzestając na informacjach podanych przez Bąk-Koczarską:

Wśród darów, przekazanych przez niego na kilka lat przed śmiercią, były m.in. ofiarowana w 1690 r. złota figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem na srebrnym, złożonym piedestale augsburskiej roboty, dodana nieco później para lichtarzy także określonych jako augsburskie, oraz inne podobne wyroby o nieokreślonej proveniencji (m.in. para srebrnych aniołów na postumentach, przekazana w 1692 r., niewątpliwie jako uzupełnienie do wspomnianej figury Matki Boskiej). Czy istotnie mogły to być wyroby augsburskie? Jest to zupełnie prawdopodobne, bowiem złotnicy pracujący w tym środowisku specjalizowali się w wykonywaniu srebrnych, pełnoplastycznych figur na postumentach, co zawsze uchodziło za jeden z najtrudniejszych rodzajów prac złotniczych; znamy także augsburskie posążki Matki Boskiej tego rodzaju (...). Z drugiej strony jednak określenie „auszpurski” może w tym wypadku odnosić się właśnie do formy rzeźbiarskiej. Być może w tym wypadku, na zlecenie wyjątkowo zamożnego fundatora, jeden ze złotników krakowskich, podjął się trudnego zadania – wykonania efektownej, pełnoplastycznej figurki¹¹.

⁷ W. Komorowski, *Pałace barokowe i klasycystyczne [w:] Pałace miejskie Krakowa. Materiały sesji naukowej odbytej 18 maja 2002 roku*, Kraków 2003 (*Kraków w Dziejach Narodu*, red. J.M. Małecki), s. 48; W. Komorowski, A. Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008, s. 322; po śmierci J.W. Wodzickiego Anna Maria z Grattów Wodzicka kontynuowała przebudowę pałacu oraz jego wykończenie stiukami, marmurowymi detalami (*vide* Bąk-Koczarska, *op. cit.*, s. 70–72, 78); 1666 rok jako datę nabycia pałacu prawdopodobnie z rąk Elżbiety ze Służków, wdowie po Adamie Kazanowskim, podaje Małczyńska (*vide* K. Małczyńska, *Awans społeczny Wodzickich. Komunikat*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, red. W. Florian, B. Knaster, t. 7, Wrocław 1956, s. 70).

⁸ Zachowany w Archiwum Wodzickich z Kościelnik w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (*vide* C. Bąk-Koczarska, *op. cit.*, s. 76).

⁹ Omawia wyposażenie liturgiczne kościoła Mariackiego na podstawie inwentarza świątyni sporządzonego z okazji wizytacji biskupa Kazimierza Łubieńskiego w 1711 r. oraz wspomnianych wypisów z teże wizytacji Ambrożego Grabowskiego (*vide* B. Kumor, *Dzieje Diecezji Krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999, s. 495–496). W oryginale wizytacji jest mowa o dukatach, zaskakująca wydaje się informacja autora o 15 antependiach srebrnych, które miały być wówczas w kościele Mariackim, bowiem poza wymienionym srebrnym antependium z daru Wodzickiego dodano: „Błacha na drzwiczkach u cyborium srebrna fercechowaną robotą dana od JeMci X. Januszowica Archiprezbytera” (*vide* AKMK, rps AV Cap 63a, k. 8); chodzi o złoty czerwonny, który był staropolskim określeniem złotego dukata (*vide* A. Mikołajczyk, *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa–Łódź 1994, s. 343).

¹⁰ J. Żmudziński, *Relacje artystyczne Krakowa z Augsburgiem w dziedzinie złotnictwa w XVII w. Zarys problematyki badawczej*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. XLVIII, Kraków 2003, s. 63–64.

¹¹ *Ibidem*.

Żmudziński nie podjął wątku krakowskiej atrybucji figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem w katalogu monumentalnej monograficznej wystawy *Świat ze srebra* augsburskiego, zorganizowanej w Muzeum Narodowym w Krakowie w 2005 roku, poświęconej złotnictwu augsburskiemu w zbiorach polskich¹². W artykule wstępnym, pisząc o srebrnej figurze św. Ignacego Loyoli wykonanej w Augsburgu, ofiarowanej przez Annę Ostrogską w 1633 roku do kościoła Jezuitów w Jarosławiu, nadmieniał, że:

Jan Wawrzyniec Wodzicki kilkakrotnie obdarowywał takimi figurami kościół Mariacki w Krakowie: w 1690 roku została przez niego złożona tamże złota figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem na srebrnym, złożonym piedestale augsburskiej roboty, nieco później dodał do tego parę lichtarzy także określonych jako augsburskie¹³.

Krzysztof J. Czyżewski oraz Dariusz Nowacki w katalogu jubileuszowej wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa w 2007 roku, w nocie dotyczącej monstrancji z herbem Kłos z lat 1690–1696, powołując się na Grabowskiego¹⁴, przypominają o fundacji Wodzickiego pary świeczników wagi 50 grzywien z „kościelnego srebra to jest z dwóch starych monstrancji wielkich”, a więc podobnie jak omawiana monstrancja wykonanych ze srebra pozyskanego z przetopionych aparatów kościelnych¹⁵. Ci sami autorzy w nocie katalogowej kielicha z fundacji Michała Wodzickiego, syna J.W. Wodzickiego, powołując się na Rożka, Bąk-Koczarską, przypominają pozostałe dary ojca fundatora sprowadzone z Augsburga: „złotą figurę Matki Boskiej, srebrne antependium do głównego ołtarza, dwa posążki klęczących aniołów”¹⁶.

W świetle dotychczasowych badań fakty niepodlegające dyskusji to trzykrotne darowizny dzieł złotniczych przez Wodzickiego dla kościoła N.P.M. w Krakowie, w odstępach dwuletnich (w 1690, 1692 i 1694 r.). Niewykorzystanym w pełni dokumentem jest testament J.W. Wodzickiego, zmarłego w 1696 roku, spisany w Krakowie 12 czerwca 1695 roku¹⁷. Źródło omawia Bąk-Koczarska¹⁸, nie analizując jednak fragmentu, w którym

¹² Przygotowanej we współpracy z Alicją Kilijańską, w konsultacji z Dariuszem Nowackim.

¹³ J. Żmudziński, *Złotnictwo augsburskie w Polsce – wprowadzenie* [w:] *Świat ze srebra. Złotnictwo augsburskie od XVI do XIX wieku w zbiorach polskich. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie 29 kwietnia–1 sierpnia 2004*, Kraków 2005, s. 11.

¹⁴ *Vide* przypis 2.

¹⁵ „Najwyraźniej w ostatnim dziesięcioleciu w. XVII staraniem archiprezbitera Januszowicza, wzbogacono skarbiec fary o nowe naczynia i sprzęty liturgiczne, wykorzystując przy tym srebro i złoto z przetopionych starych paramentów” (*vide* *Kraków europejskie miasto prawa magdeburckiego 1257–1791. Katalog wystawy. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*, koncepcja i red. G. Lichończak-Nurek, Kraków 2007, kat. VIII. 18, s. 478).

¹⁶ *Ibidem*, s. 577, kat. X. 55.

¹⁷ Biblioteka Zakład Narodowy im. Ossolińskich, dalej: BOss, Dział Rękopisów, Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11577/III, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów, k. 27–34 – testament Jana Wawrzyńca Wodzickiego, k. 28–29 – fundacja sreber; dokument liczy osiem stron spisanych przez Wojciecha Tupadlińskiego, pokojowego i zarazem pisarza J.W. Wodzickiego.

¹⁸ C. Bąk-Koczarska wybrała z tekstu testamentu informacje ją interesujące, dyspozycje Wodzickiego dotyczące pogrzebu, zapisy dobroczynne, zapisy na rzecz głównej spadkobierczyni, żony Anny

Wodzicki wspomina przeszłe swe fundacje argenterii dla kościoła Mariackiego (il. 1). Wodzicki oznajmiał w nim:

Na ozdobę tegosz Kościoła Panny Mariej w Rynku Krakowskim, *dałem Statuę Naswiętszej Panny złotą, srebrnych Lichtarzów sześć, Serafinów Srebrnych Dwuch, Antependium Srebrne do Wielkiego Ołtarza, wszystko to robotą Auszpurską zrobione* [podkr. – B.F.]. Co iakom uczyniłem ex Solo motivo Chwały Boskiej, chcąc dać znak lubo nigdy niezrównany Dobrodziejstwom Boskim, których mi żyjącemu na tym świecie, hoyną y łaskawą udzielał ręką tak życzyłbym sobie, aby iak długo ten Kościół Stary trwać będzie tasz Ozdoba Kościoła w nim została y trwała. A gdy uważam rozne revolucie czasowo następujących: zwłaszcza mając w Świeżey pamięci, przeszłe podczas Woyny Szwedzkiej, względem Sreber y Ozdób Kościelnych¹⁹; słusznie wzdrzgam się, aby iaki kiedyszkolwiek podobny impet, niepadł na ten pomieniony Kościół; dlatego tą ostatnią wolą moią obliguję Sumienia Synów moich, a potym następujących dalszych Sukcesorów, aby według możności Swoiey (Strzeż Boże takiey revoluciey) zażywali wszelkiego starania y pracy, nie żałując y Substantiey Swoich, aby pomienione Srebra nienaruszenie nigdy przy kościele Panny Mariej zostawały pewni będąc, że nie uszczuplą przez to Substantiey swoiey, gdy iej dla Chwały Boskiej ochotniełożyć niezaniebają, mając na to pilny dozór z pobożności y miłości Conservatiey Chwały Boskiej, tudzież Fundatiey Domu swoiego, aby nieustannie kwitnęła, czego iako Sami przestrzegać będą y o inszych drobniejszych, niżej Specyfikowanych na Chwałę Boską przezemnie uczynionych Fundatiach niezapomną: tak następującym po Sobie Sukcesorom Swoim, pilnemu staraniu y nieustającej Conservatiey na przyszłe czasy, serio zalecać będą²⁰.

Powyższy fragment wnosi istotną informację, bowiem wynika z niego, że lichtarzy z fundacji Wodzickiego było sześć, a nie dwa. Grabowski niedokładnie streścił zapis archiwalny. To z punktu wyjaśniałoby, dlaczego do ich wykonania potrzebne było srebro z aż dwóch „starych monstrancji wielkich”, jak sądzi Bąk-Koczarska – gotyckich. Na pozostałe obiekty według Bąk-Koczarskiej srebro zostało zapewne pozyskane przez Wodzickiego z własnych kopalni w Olkusz²¹. Uderza zalecony testamentem obowiązek dbania o los ufundowanych ozdób do kościoła Mariackiego nałożony na wszystkie

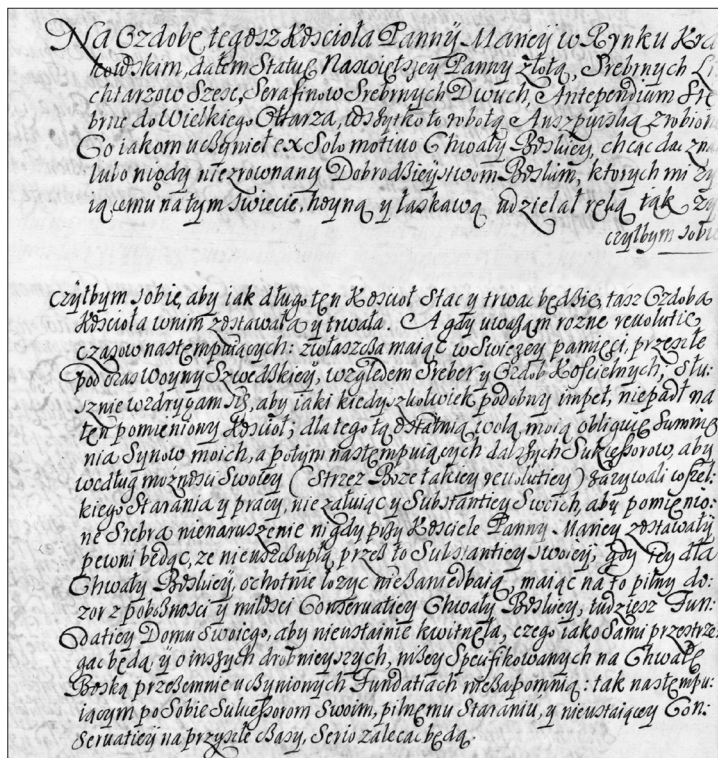
Marii z Grattów Wodzickiej, synów, posagi córek, zobowiązania spadkobierców wobec administracji żup solnych (*vide* C. Bąk-Koczarska, *op. cit.*, s. 76–77).

¹⁹ Wodzicki miał na myśli straty w skarbcach kościelnych, zamku na Wawelu, jakie powstały w czasie okupacji szwedzkiej w latach 1655–1657, przede wszystkim podczas bezprecedensowego rabunku, jakiego dokonali Szwedzi tuż przed opuszczeniem Krakowa (*vide* A. Grabowski, *op. cit.*, s. 128–132, *Różne szczegóły z czasów zajmowania Krakowa przez Szwedów*; L. Sikora, *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie od 1655 do 1657 roku*, „Biblioteka Krakowska”, nr 39, Kraków 1908, s. 8–9, 119–123); w obliczu wojny wzięto w 1655 r. ze skarbcza katedry krakowskiej srebra „na posilenie i ukontentowanie wojska Rzplitej”, m.in. srebrne antependium ufundowane przez Wojciecha Serebryskiego herbu Korczak (zm. 1649 r.), kanonika krakowskiego (*vide* A. Perzanowska, *Inwentarze katedry krakowskiej z lat 1586, 1620 i 1692*, red. P. Rabej, Kraków 2014, s. 248, 249); w czasach Wodzickiego było srebre antependium o wartości 10 930 tymfów, do wielkiego ołtarza w kościele Dominikanów, zarekwirowane w czasie drugiego najazdu Szwedów na Polskę w 1701–1709. Dziękuję pani Joannie Sławińskiej za wskazówkę bibliograficzną i archiwalną (*vide* A. Górny, K. Piwarski, *Kraków w czasie drugiego najazdu na Polskę 1701–1709*, „Biblioteka Krakowska”, nr 77, Kraków 1932, s. 30).

²⁰ BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11577 III, s. 28–29.

²¹ C. Bąk-Koczarska, *op. cit.*, s. 76.

kolejne generacje rodu Wodzickich, jak widać, wielkie znaczenie miały owe srebra dla samego fundatora, mecenasa niewątpliwie znającego wartość nie tylko materialną wykonanych na jego zamówienie dzieł sztuki złotniczej.

II. 1. Dwa fragmenty testamentu Jana Wawrzyńca Wodzickiego, spisane w Krakowie 12 czerwca 1695 roku, w których jest mowa o fundacji argenterii przez Jana Wawrzyńca Wodzickiego dla kościoła Mariackiego w Krakowie. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów. 1668–1700, rps 11577, k. 28–29. Fot. Pracownia Reprograficzna ZNiO. Wszystkie fotografie w tym artykule opracował do druku J. Kozina, Sekcja Dokumentacji Fotograficznej i Audiowizualnej Muzeum UJ

Postać Wodzickiego czeka na swego biografę. Postrzegany i przedstawiany jest przede wszystkim jako nobilitowany mieszczanin robiący karierę na dworze królewskim. Jest to duże uproszczenie²². Mimo licznych omówień postaci Wodzickiego wiedza o nim jest niekompletna, wciąż jest wiele niewiadomych, łącznie z datą urodzin i dokładną datą śmierci, nic nie wiadomo także o krakowskiej edukacji braci Wodzickich, Jana Wawrzyńca

²² A. Gerhardt, *Rodzina Wodzickich w Krakowie w XVIII i XIX wieku*, „Biblioteka Krakowska”, nr 141, Kraków 2001, rozdz. 1, s. 5–9.

i Macieja Franciszka, przed ich wyjazdem do Warszawy na dwór królewski²³. Jan Wawrzyniec Wodzicki zapewne już przed 1661 rokiem uzyskał stanowisko sekretarza królewskiego. Protekcja królewska stanowiła drugą drogę do uzyskania nobilitacji i co za tym idzie – dostępu do stanowisk zarezerwowanych dla szlachty, w tym stanowiska sekretarza królewskiego. Król korzystając z tzw. rezerwatu królewskiego mógł zasłużonym wojskowo lub pieniądze nadać urzędy z pominięciem skartabelatu²⁴. W stolicy J.W. Wodzicki dał się poznać najpierw jako zaufany sekretarz królewski, następnie na kolejnych urzędach jako znakomity administrator, na dworze króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, króla z dynastii Wazów Jana Kazimierza oraz króla Jana III Sobieskiego. W 1667 roku młodzi Wodzickcy pod wodzą hetmana Jana Sobieskiego wzięli udział w wojnie z Turkami, co zostało docenione i nagrodzone najpierw nobilitacją szwedzką, którą J.W. Wodzicki, tajny sekretarz królewski, i jego brat Maciej Franciszek otrzymali 8 lutego 1655 roku z nadania króla Jana Kazimierza²⁵, a następnie, również obaj bracia, polską – 12 lutego 1676 roku z nadania króla Jana III Sobieskiego, Jan Wawrzyniec piastował już wówczas godność żupnika krakowskiego. Rok później poślubił Annę Marię z Grattów, córkę Franciszka Gratty, sekretarza królewskiego i administratora poczty królewskiej w Gdańsku²⁶. Wodzicki podejmował w swoim krakowskim pałacu króla Jana III Sobieskiego, z którym w niedzielę 15 sierpnia wyruszył z odsieczą pod Wiedeń. Uwieńczeniem kariery J.W. Wodzickiego była godność podczaszego warszawskiego, otrzymana 16 marca 1690 roku z rąk króla Jana III Sobieskiego. W trafnej ocenie Maleczyńskiej „Nie jest to jednak przykład całkiem typowy, ale raczej wyjątkowo udana kariera, gdyż wielu innych ubiegających się o nobilitację i nobilitowanych nie zaszło tak daleko”²⁷.

Wodzicki zmarł w 1696 roku. Egzekwie w Warszawie w kościele farnym odprawiono 11 grudnia 1696 roku²⁸.

²³ Według informacji uzyskanej w Archiwum UJ nie był studentem Akademii Krakowskiej, mógł być uczniem Szkół Nowodworskich. Nie zachowały się rejestry uczniów z tych czasów.

²⁴ Nobilitacja *praeciso scartabelatu* (vide K. Maleczyńska, *op. cit.*, s. 68, 70–71).

²⁵ Herb ze wspiętym złotym lwem w złotej koronie na czerwonym polu (vide C. Bąk-Koczarska, *op. cit.*, s. 72).

²⁶ Prokop Jan Granowski, chorąży chorągwi pancерnej Mikołaja Sieniawskiego, przyjął ich do swego herbu Leliwa (vide *ibidem*, s. 74, 76); „Wodzicki herbu Leliwa w Krakowskim województwie, z tą jednak różnicą, że na hełmie kładą pół lwa, wyskakującego z korony do góry w prawą tarczę, z ogniem zadartym, trzymającego berło trochę nachylone, którego berła lilia kończy” (vide K. Niesiecki, *Herbarz polski Kaspra Niemieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych, wydany przez Jana Nepomucena Bobowicza*, Warszawa 1989 [Lipsk 1842], t. IX, s. 380); w opisanej wersji herb na odwrocie strony tytułowej dzieła dedykowanego J.W. Wodzickiemu przez akademika krakowskiego Jana Stanisława Frąckiewicza (vide J.S. Frąckiewicz, *Speculum Animorum* [...], Kraków 1688); w 1683 r. Wodzicki w Warszawie zamówił srebra stołowe u złotnika o nazwisku Haber, „z herbami Miesiąc z gwiazdą”, w specyfikacji za srebra osobną pozycję stanowiła kwota „z osobna za wyrznięcia herbów” (vide BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11578/II, k. 237, rps 226).

²⁷ K. Maleczyńska, *op. cit.*, s. 68; C. Bąk-Koczarska, *op. cit.*, s. 75.

²⁸ „Connotatio Expensis na Exequie JmPana Wawrzyńca Jana Wodzickiego Podczaszego Warszawskiego d[nia] 11.Xbris[Dexembris] 1696” (vide BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11579, k. 741–742).

Mariusz Karpowicz pisał, charakteryzując środowisko, w którym przez całe życie obracał się Wodzicki:

Istniała w Warszawie dość zwarta grupa magnacka, jednocząca najbardziej wykształconych i najkulturalniejszych ludzi, głównych mecenasów. Stworzone przez nich środowisko intelektualne i poglądy, jakie wyznawali, nazywano sarmatyzmem oświeconym. Główną umysłowością tego środowiska był pan marszałek koronny Stanisław Herakliusz Lubomirski, wykwintny poeta i najbardziej wyszukany znawca spraw sztuki i jej mecenas (...). Drugą postacią był Jan Dobrogost Krasiński wojewoda płocki (...). Odegrali niemałą rolę Bielińscy i Gnińscy, Wielopolscy i Wodzicycy, Kotowscy i Lubomirscy, prymas Radziejowski, a także biskup Zbąski. Wszystkich ich łączyło podobieństwo zapatrywań politycznych i filozoficznych, a przede wszystkim zamiłowanie do sztuki o podobnym obliczu artystycznym – do sztuki hołdującej antykowi, poszukującej harmonii²⁹.

Zdobyta wysoka pozycja społeczna Wodzickiego potwierdzała nie tylko jego wybitne umiejętności sprawnego administrowania na kolejnych, powierzanych mu urządach, ale przede wszystkim przynależność do określonej, elitarnej formacji intelektualnej.

Wodzicki świadom zbliżającego się kresu życia w testamencie wyraził wdzięczność za wszystkie otrzymane od Boga dary – złota figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz ozdoby srebrne dla kościoła Mariackiego w Krakowie były jego wotami dziękczynnymi danymi „*ex Solo motivo Chwały Boskiej*”³⁰, „Na chwałę Panu Bogu i Najświętszej Panny z pobożności”³¹.

W Archiwum Wodzickich z Kościelnik zachowały się specyfikacje kosztów wykonania wszystkich dzieł złotnictwa darowanych przez Wodzickiego do Bazyliki Mariackiej z wyjątkiem srebrnego antependium³². Dokumenty zostały wystawione w Warszawie przez dom handlowy *Rad und Hößlin*, założony w Augsburgu w 1690 roku przez Christopa I von Rad (1628–1710)³³ (il. 2)³⁴ i jego zięcia Bartholomäusa Hößlin (Hößlin)

²⁹ M. Karpowicz, *Sztuka Warszawy czasów Jana III*, Warszawa 1987, s. 18, 24; C. Bąk-Koczarska, *op. cit.*, s. 75.

³⁰ BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów. 1668–1700, rps 11577 III, k. 28.

³¹ Ta formuła jest powtarzana niemal we wszystkich inwentarzach Bazyliki Mariackiej przy srebrach Wodzickiego.

³² BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11578, k. 228–230.

³³ Christoph I von Rad, jubiler dworu cesarskiego, królewskiego polskiego i elektorskiego, ur. 1628 w Lindau, od 1638 r. w Augsburgu, nauka w warsztacie złotnika Abrahama Münde, w latach 1649–1651 podróż do Włoch (m.in. Wenecja, Rzym), w latach 1651–1664 do Francji, Holandii, Flandrii, Brabancji, Zelandii, Anglii, w tym 13 lat w Paryżu, w 1664 r. powrót do Augsburga, w 1665 r. ślub z Jakobiną Lorenz i wstąpienie do cechu kupców, w 1684 r. ślub z Anną Marią Leser wdową po Goebłu, w latach 1694–1707 członek Rady Miejskiej (*vide* S. Rathke-Köhl, *Geschichte des Ausburger Goldschmiedegewerbes vom Ende des 17. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Augsburg [1964], (*Schwäbische Geschichtsquellen und Forschungen. Schriftenreihe des Historischen Vereins für Schwaben*, 6. Band), s. 160–161; mistrz od 1665 r. *vide* H. Seling, *Die Kunst der Augsburger Goldschmiede 1529–1868*, Dritter Band: *Meister. Marken. Beschauzeichen*, München 1980, s. 221, nr 1665).

³⁴ Inskrypcja pod ryciną A 17138 z portretem Christopa I von Rad, miedzioryt Andreasa Matthäusa Wolffganga: Herr/ Christoph Rad, der Ältere/ Ihro Röm. Keiserl. Maj. Cammerer = ingleichem/ Ihro Königl. Maj. in Pohlen und Sr. Churfürst / D[urc]hl [auch]t zu Pfaltz Hoff =Iubilier, wie auch deß/ Innern Raths allhier Emeritierter, Seel./ Natus Ao. 1628d[ie] 28 October. Denatus Ao. 1710. d[ie] 31. Octobr”. Cytowana inskrypcja jest jedynym źródłem potwierdzającym działalność Christopa von

(1659–1704)³⁵, złotników i jubilerów wiedeńskiego dworu cesarskiego, królewskiego – polskiego i elektorskiego.

II. 2. Christopher d. Ä. von Rad (1628–1710) – jubiler dworu cesarskiego, elektorsko-saskiego, elektorsko-palatyńskiego, rajca w Augsburgu, miedzioryt, sc. Andreas Matthäus Wolfgang, del. Augustae Vindellicorum. Według: *Die Porträtsammlung der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, bearbeitet von P. Mortzfeld, A. Reihe, Band 19, München–London–New York–Oxford–Paris 1991, s. 250, A 17138

Wiadomo, że już w 1694 roku istniała w Wiedniu filia domu handlowego *Rad und Hößlin*, których właściciele przez następne 50 lat byli niemalże monopolistami na dworze wiedeńskim na dostawę złotych i srebrnych wyrobów. Firma dostarczała biżuterię

Rad na dworze Augusta II Mocnego (vide *Katalog der graphischen Porträts in der in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 1500–1850. Reihe A: Die Porträtsammlung*, Band 19: *Abbildungen Po-Rh*, München–London–New York–Paris 1991, s. 250, A 17138; *Katalog der graphischen Porträts in der in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 1500–1850. Reihe A: Die Porträtsammlung*, Band 35: *Biographische und bibliographische Beschreibungen und Künstlerregister*, 7, Pr-Sch, A 16881–A 19663, oprac. P. von Mortzfeld, München 2002, s. 42).

³⁵ Bartholomäus Hößlin (Hößlin), patrycjusz i jubiler z Lindau, od 1688 r. w Augsburgu, poślubił w 1687 r. córkę Christopha I von Rad, Marię Jacobinę Rad (1669–1711) (vide S. Rathke-Köhl, *op. cit.*, s. 160; H. Selig, *op. cit.*, Dritter Band, s. 221, nr 1665, s. 459, nr 2888); w tekście artykułu używana jest wersja nazwiska Hößlin z omawianych specyfikacji.

i wyroby złotnicze na europejskie dwory książęce, pełniła funkcję banku, mając swoje filie przy wszystkich najważniejszych dworach europejskich. W 1697 roku von Rad I i Hößlin otrzymali tytuły szlacheckie z nadania cesarza Leopolda I. W tym samym roku von Rad I według Antona Meyr założył kantor handlowy w Warszawie, jako agent lipskiego Depositenbank zaopatrywał rynek polski³⁶. Z zachowanej specyfikacji na srebra dla Bazyliki Mariackiej wynika, że musiało to nastąpić najpóźniej po 1690 roku. W roku 1699 firma dostarczyła klejnoty i wyroby srebrne o wartości 64 000 guldenów reńskich na wesele arcyksięcia Josepha (I) z księżną Wilhelmine Amalie von Braunschwig-Lüneburg (1673–1742). Po śmierci Hößlina wdowa po nim przejęła udziały w firmie³⁷. Po śmierci Bartholomäusa I Hößlina w 1704 roku, Marii Jacobiny w 1711 roku i zgonie Christopha I von Rad w 1710 firmę prowadziła następna generacja. Bartholomäus II Hößlin i Christoph II von Rad zawarli 24 marca 1713 roku umowę, na mocy której zostali dostawcami wiedeńskiego dworu³⁸. Jako firma Rad und Hößlin działali do 1736 roku³⁹. Założyciele firmy byli złotnikami i zarazem jubilerami, którzy mieli prawo do handlu wyrobami złotniczymi wykonanymi przez innych złotników augsburskich. Nie mogli tego robić w Augsburgu, gdzie zgodnie z przepisami mogli posiadać jedynie skład wyrobów, opróżniany na okres targów, w których uczestniczyli. Firma brała udział w targach we Frankfurcie, Lipsku i Naumburgu. Pełnili oni zatem funkcję nakładców inwestujących ogromne własne kapitały w bardzo kosztowne przedsięwzięcia i kontrolujących cały proces realizacji zamówienia⁴⁰.

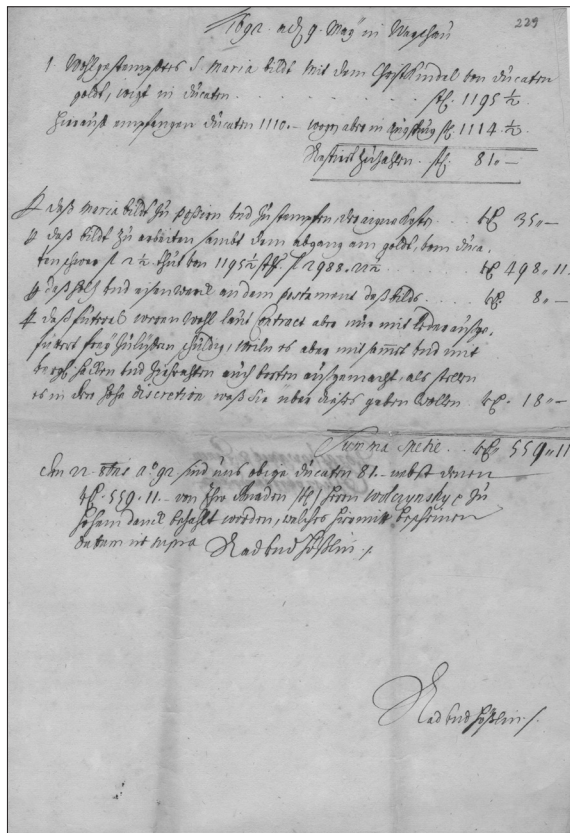
³⁶ W 1717 r. w Rzeczypospolitej działały banki w Warszawie *Rad und Hößlin*, w Gdańsku *Hartman Maul*, na Śląsku we Wrocławiu *Schmettau und Bertermann* (vide P.J. Marperger, *Beschreibung der Banqven*, Halle (Saale) u.a. 1717, s. 278, http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/marperger_banqven_1717 [dostęp: 25.09.2019]); Rathke-Köhl, autorka fundamentalnej pracy o cechu złotników augsburskich, opublikowała najobszerniejszy, jak dotąd, biogram Christopha I von Rad, natomiast informację o warszawskim kantorze *Rad und Hößlin* podała za Antonem Mayr (vide S. Rathke-Köhl, *op. cit.*, s. 160–161); A. Mayr, *Die großen Augsburgen Vermögen in der Zeit von 1618*, „Abhandlungen zur Geschichte der Stadt Augsburg”, Augsburg 1931, Heft IV, s. 65 i n. (za S. Rathke-Köhl, *op. cit.*, s. 160). H. Selig, *op. cit.*, s. 221, nr 1665, s. 459, nr 2888, t. 3, nr 1665, s. 221; Kat. 1994, I, s. 133.

³⁷ H. Haupt, *Bemerkungen zur Charakteristik von Schatz-, Silber- und Kunstkammer in der frühen Neuzeit am Beispiel der habsburgischen Sammlungen* [w:] *Silber und Gold. Augsburger Goldschmiedekunst für die Höfe Europas*, t. 1, red. R. Baumstark, H. Selig, München 1994, s. 133.

³⁸ H. Haupt, *op. cit.*, s. 133; dostarczali już wcześniej na dwór cesarski Leopolda I oraz Józefa I srebra w korzystnej cenie (*zum billigen Preis*), służyli srebrami stołowymi (*credenzen*) i wyrobami srebrnymi w czasie koronacji cesarskich i innych dworskich uroczystości (vide *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, red. Generaldirection, t. 13, Wien 1960, s. 526).

³⁹ J. Mańcał, *Augsburger Kunstakademie in reichstädtischer Zeit. Ausstellung zum 300-jährigen Gründungsjubiläum der Reichsstädtischen Kunstakademie 1710–2010 aus Beständen der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg*, Augsburg 2010, s. 8–9, 12, <https://www.sustb-augsburg.de/fileadmin/inhalte/pdf-dateien/Ausstellungen/frueher/Kunstakademie-Katalog.pdf> [dostęp: 25.09.2019]; P. Rauscher, A. Serles, *Die Wiener Niederleger um 1700*, „Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften/Austrian Journal of Historical Studies” 2015, nr 26 (1), s. 167, https://homepage.univie.ac.at/PeterRauscher/Rauscher-Serles_Niederleger_sonderdruck.pdf [dostęp: 25.09.2019].

⁴⁰ S. Rathke-Köhl, *op. cit.*, s. 99, 160; krakowskie kalendarze zwyczajowo podawały daty jarmarków w „krajach cudzoziemskich” i w Polsce, jarmarki odbywały się: „W Auszpurgu pierwszy na święty Wojciech, drugi na święty Michał”, we Frankfurcie nad Odrą „pierwszy na *Reminiscere*, drugi na Niedz. po świętej Małgorzacie, trzeci na święty Marcin”, w Lipsku „Na Nowe Lato, drugi na święty Wit, trzeci na niedzielę pierwszą po Trzech Królach”, a „w NoreMBERKU w pierwszą niedzielę po

II. 3. Specyfikacja kosztów wykonania złotej figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem, futerału do niej i drewnianego postumentu pod figurę. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów. 1668–1700, rps 11578, k. 229. Fot. Pracownia Reprograficzna ZNiO

Wspomniane dokumenty byłyby pierwszymi zachowanymi potwierdzającymi aktywność domu handlowego *Rad und Hößlin* w Warszawie wcześniej, niż sądzono, bowiem już w czasach panowania króla Jana III Sobieskiego. Dotychczas wiadano, że z usług tego domu handlowego korzystał August II, aczkolwiek nie zachował się żaden dokument bezpośrednio potwierdzający ten fakt⁴¹.

Trzech Królach” (vide M.K. Ciekawowski, *HMEΠOAOE TION* abo Nowy y Stary Kalendarz świąt rocznych y Biegów Niebieskich, z Wyborem czasów i Aspektami na Rok Pański M.DC. XCIII. który jest Przybyszowy: po Przeszłym pierwszy. przez M. Kaspra Ciekawowskiego w Przesławney Akademiiy Krakowskiej, Nauk Wyzwolonych, y Filozofiey Doktora, Ordinarynego Astronomiey Professora, Kolege Mniejszego, z pilnością wyrachowany, y do Druku podany W Krakowie w Druk. Mikołaja Alexandra Schedla, Kraków 1693, s. 18–19).

⁴¹ Jedynym źródłem potwierdzającym ten fakt była dotąd inskrypcja pod ryciną przedstawiającą Christopa I von Rad, vide przypis 34.

Oba przytoczone wyżej dokumenty wystawione zostały w Warszawie 9 maja 1692 roku. Pierwszy z nich, *Porachowanie z panem Auszpurchaninem*⁴² (il. 3, Aneks I), dotyczy kosztów wykonania figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem z dukatowego złota, drewnianego postumentu do niej oraz futerału na figurę wraz z sakwą. Z dokumentu wynika, że firma otrzymała na wykonanie figury ze złota dukatowego o wadze 1195½ dukatów, 1110 monet dukatowych, co stanowiło 1114 lżejszych dukatów augsburskich, zatem do zapłaty pozostawało jeszcze 81 dukatów.

Rachunek jest na tyle szczegółowy, że pozwala poznać etapy powstawania figury. Najpierw został przygotowany model woskowy figury, prawdopodobnie w skali 1 : 1, według modelu została wytłoczona w blasze figura, a właściwie jej surowy korpus. Ten etap wyceniono na 35 talarów cesarskich. Kolejny etap to złotnicze opracowanie figury, jej trybowanie, cyzelowanie wszystkich szczegółów szat i fizjonomii postaci Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Pracę wyceniono bardzo wysoko, na 498 talarów cesarskich i 11 krajcarów. Przygotowano rdzeń postumentu z drewna i żelaza za 8 talarów cesarskich oraz futerał wyłożony skórą i aksamitem, a także ozdobioną m.in. bortami sakwę na futerał za 18 talarów cesarskich. Prawdopodobnie wcześniej zawarto kontrakt na wykonanie dzieła, ponieważ dowiadujemy się z rachunku, że zadeklarowana kwota wystarczyła nawet na wyłożenie futerału i sakwę. Wszystkie te prace zostały wycenione na 559 talarów cesarskich i 11 krajcarów. Wystawcy specyfikacji na końcu potwierdzili, że 22 października 1692 roku Wołczyński⁴³ zapłacił brakującą kwotę 81 dukatów oraz 559 talarów cesarskich i 11 krajcarów.

Drugi z dokumentów to specyfikacja kosztów wykonania srebrnych sześciu świeczników próby 13-łutowej, futerałów do nich, dwóch srebrnych aniołów na postumentach, srebrnego postumentu pod figurę Matki Boskiej z dukatowego złota (il. 4, Aneks II). Wynika z niego, że wykonano trzy pary srebrnych świeczników w technice trybowania, różniące się między sobą rozmiarami, co oddawała różnica ciężaru w grzywnach warszawskich podanej w specyfikacji. Robociznę obliczono, rachując po 11 talarów cesarskich za grzywnę, co dało kwotę 1847 talarów cesarskich i 30 krajcarów za cały komplet. Wzmocnienie świeczników żelazem kosztowało 24 talarów cesarskich. Na każdy świecznik wykonano futerał, wyłożony w środku i na wierzchu czerwoną skórą, z żelaznymi okuciami, co kosztowało w sumie 110 talarów cesarskich. Figurki aniołów były oznakowane i nieznacznie różniły się ciężarem. Anioł nr 1 wraz z postumentem ważył

⁴² Adnotacja na odwrocie dokumentu zapewne ręką J.W. Wodzickiego.

⁴³ Wymieniony w dokumencie to Jan Wołczyński, herbu Głowa, zaufany Wodzickiego, pisarz skarbu koronnego, stolnik mielnicki (1695–1701) (vide *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz et al. (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII XVIII wieku. Spisy*, t. 8), Kórnik 1994, s. 126, 196); w 1678 r. Jan Wołczyński (h. Głowa), podzupek bocheński, superintendent komor solnych mazowieckich, później stolnik mielnicki (vide H. Łabędzki, *Spisy chronologiczne dawnych żupników w Polsce*, „Biblioteka Warszawska” 1859, t. I, s. 822); Wołczyński w latach 1695–1696 był niemal codziennie obecny na obiadach i kolacjach na dworze Jana III Sobieskiego w Wilanowie lub w Warszawie (vide *Księga szafarska dworu Jana III Sobieskiego 1695–1696*, oprac. J. Dumanowski, M. Próba, Ł. Truściński, Warszawa 2013, *passim* (*Monumenta Poloniae Culinaris*, red. J. Dumanowski, t. 4); Jan Wołczyński jeszcze po śmierci Wodzickiego korespondował z Anną z Grattów Wodzicką, dla której wykonywał różne zlecenia. Niestety, nie zachowała się w Archiwum Wodzickich umowa, ani rysunki projektowe (tzw. *abrysy*), zwyczajowo przedstawiane zleceniodawcy do akceptacji.

24 grzywny, 5 łutów, 2 grany, anioł nr 2 ważył 24 grzywny, 6 łutów i 2 grany. Robociznę obliczono, licząc po 11 talarów carskich za markę (grzywnę), co dało kwotę 536 talarów carskich i 22½ krajcara. Także w tym wypadku wykonano drewniane rdzenie do srebrnych postumentów i ich wzmocnienia z prętów żelaznych, co kosztowało 12 talarów cesarskich. Futerały na figury zgodnie z kontraktem sporządzono gratis. Kolejną pozycję w specyfikacji stanowił srebrny postument pod figurę Matki Boskiej z Dzieciątkiem, podobnie trybowany jak figura, ważyący 13 grzywien i 1 łut, co w przeliczeniu marki (grzywny) po 14 talarów carskich dawało koszt robocizny 182 marek i 78 krajcarów. Złotnicy dostali zadatek w srebrze o ciężarze ponad 204 grzywien, 1 łut, liczonego po 8⅓ talara cesarskiego za grzywnę. Pozostawało do zapłaty 1100 grzywien i 72½ krajcarów. Pod specyfikacją występuje adnotacja złotników z dnia 22 października 1692 roku o uiszczeniu przez Wołczyńskiego brakującej kwoty za ukończone dzieła.

The document is a handwritten bill or invoice in German, dated 1692. It lists various items and their costs in Rhenish florins (R), Schillingen (Sch), and Groschen (Gr). The items include silver postaments, figures of angels, and a figure of the Virgin Mary with the Christ Child. The total sum is 1847 R 24 Sch. The document is signed by 'Johann Baptist' and dated 22 October 1692.

Item Description	Cost
24 grzywny, 5 łutów, 2 grany	536 talarów carskich i 22½ krajcara
12 talarów cesarskich	12 talarów cesarskich
13 grzywien i 1 łut	182 marek i 78 krajcarów
Złotnicy dostali zadatek w srebrze	204 grzywien, 1 łut
Pozostawało do zapłaty	1100 grzywien i 72½ krajcarów
Total	1847 R 24 Sch

Summa schecke 1847 R 24 Sch
 Datum 22. Oct. 1692
 Johann Baptist

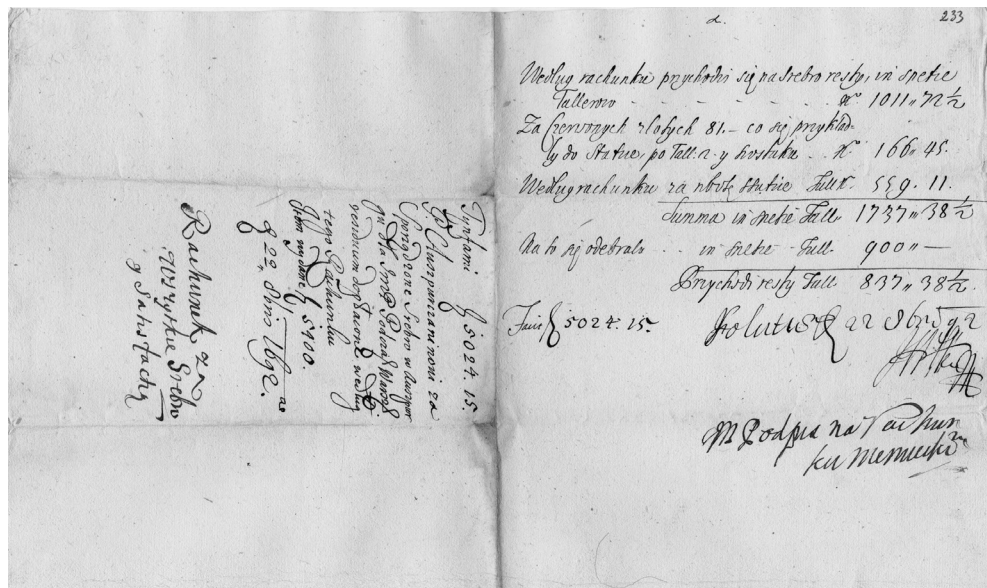
II. 4. Specyfikacja kosztów wykonania sześciu srebrnych świeczników kościelnych, futerałów na świeczniki, dwóch srebrnych figur aniołów na srebrnych postumentach, futerałów na figury aniołów, srebrnego postumentu dla złotej figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów. 1668–1700, rps 11578, k. 227. Fot. Pracownia Reprograficzna ZNiO

Transportem wymienionych w specyfikacjach argenterii, podobnie jak finansową stroną zamówienia, zajmował się Jan Wołczyński. Zachowała się w Archiwum Wodzickich notatka wyliczająca koszty związane z transportem konnym na furmance ozdób srebrnych przysłanych z Augsburga (il. 5). Przewiózł je z Warszawy niejaki Moreloni, zapewne zaufany Wołczyńskiego, ponieważ nie figuruje wśród domowników Wodzickiego, za co otrzymał 140 tymfów, rajtarowi, który jechał przy furmance, zapłacono 40 tymfów, a Witkowski dostał 20 tymfów. Przewóz kosztował 200 tymfów. Notatka jest opatrzona datą „10 May 1692”⁴⁴. W innej notatce Jan Wołczyński podsumowywał koszty całego przedsięwzięcia (il. 6).

281
 Moreloni Lwony ponrost
 Osoby Srebrne przystane
 z Augsburgu alla Smol.
 Podczas Warsz. dokrwał 140
 Rajtarowi naicetemu
 Lwonyachat przy furmance 40
 Witkowskiemu 20
 Suma 200
 z 10. May 1692.

Il. 5. Notatka dotycząca kosztów transportu argenterii z Warszawy do Krakowa, 10 maj 1692 roku. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów. 1668–1700, rps 11578, k. 231. Fot. Pracownia Reprograficzna ZNiO

⁴⁴ BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11578, k. 231.

II. 6. Notatka Jana Wołczyńskiego dotycząca kosztów wykonania argenterii dla kościoła Mariackiego, 22 października 1692 roku. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, BOss Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów. 1668–1700, rps 11578, k. 233. Fot. Pracownia Reprograficzna ZNiO

Wszystkie argenteria i złota figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem zamówione przez Jana Wawrzyńca Wodzickiego przeznaczone były do ołtarza wielkiego w kościele Mariackim. Jak pisał Gąsiorowski:

Przed tym ołtarzem w ciągu czterech wieków zanosili krakowianie gorące modły do Pana Zastępów w dniach szczęścia i niedoli narodu. I tak: w święto Wniebowzięcia N. Maryi P. wszystko duchowieństwo powinno odśpiewać przed sumą hymn „Te Deum laudamus” na pamiętkę odniesionego zwycięstwa pod Zborowem przez Jana Kazimierza, za co zapisał ten król rok rocznie dwa bałwany soli z żup wielickich pobierać się mające. Podobnie w dniu 12 września, jako rocznicy odniesionego zwycięstwa nad Turkami przez Jana Sobieskiego pod Wiedniem, a na co także król ten pewien dochód z żup wielickich nazaczył⁴⁵.

W sierpniu jak zawsze celebrowano oktawę Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii. W 1690 roku w dniu 20 sierpnia dzięki duchownym kościoła Mariackiego, mieszczanom, przedstawicielom szlachty reaktywowano działalność Bractwa Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny – *Confraternitas (Assumptionis) Beatae Mariae Virginis* – założonego na przełomie lat 60. i 70. XIV wieku⁴⁶. Okres świetności bractwa rozpoczął

⁴⁵ W. Gąsiorowski, *Kościół Archipresbiteralny N.P. Maryi w Krakowie opisał według źródeł archiwalnych tegoż kościoła*, Kraków 1878, s. 11–12.

⁴⁶ P. Pękalski, *Historyczne podanie o Bractwach, które od najdawniejszych czasów wywodzą swoje istnienie przy kościołach w stołecznem mieście Krakowie*, Kraków 1868, s. 40–42; W. Gąsiorowski, *op.*

się po jego odnowieniu i reformie w 1481 roku oraz wstąpieniu do niego króla Kazimierza Jagiellończyka i jego rodziny w 1484 roku. Bractwo jednak podupadało w XVI wieku, aczkolwiek członkami bractwa byli też dygnitarze, tacy jak Mikołaj Zebrzydowski i Mikołaj Wolski⁴⁷. Od 1648 roku altarie bractwa przeniesiono do ołtarza wielkiego. Wawrzyniec Wodzicki w 1687 roku, Michał Wodzicki przed 1726 rokiem przeznaczyli pewne kwoty na działalność bractwa, na muzykę i śpiewy w czasie mszy wotywnych⁴⁸.

W roku 1696 Franciszek Wielopolski wpłacił 3150 zł – za ten rok prowizję w dwóch ratach od kapitału „Świętej Pamięci Nieboszczyka Jego Mości Pana Wawrzyńca Wodzickiego”, „osobliwego tego kościoła Dobrodzieja” przeznaczoną na mszę rezurekcyjną, mszę w święto Michała Archanioła oraz na prymarię i muzykę. W testamencie J.W. Wodzickiego było życzenie codziennej mszy prymaryjnej z wystawieniem najświętszego sakramentu „in expiationem grzechów y Całego Domu mego”⁴⁹. Ozdoby złotnicze z fundacji Wodzickich mogły być także wystawiane przy okazji pogrzebów członków rodziny Wodzickich. W czasie pogrzebu Kazimierza Wodzickiego w 1742 roku wystawiono srebra, za co zapłacono księdzu Wojciechowi Sławskiemu, ówczesnemu zakrystianowi⁵⁰.

Specyfikacje nie zawierają opisu zabytków. Uzupełniające informacje można odnaleźć w kolejnych zapisach w inwentarzach kościoła Mariackiego w Krakowie.

Warto jeszcze wrócić do źródła, którym posłużył się Grabowski. Z okazji wizytacji kościoła Mariackiego przez biskupa Kazimierza z Łubna Łubieńskiego w 1711 roku sporządzono opis wnętrza i otoczenia kościoła oraz „Inwentarz kościoła Archiprezbiterialnego

cit., s. 88–90. Według Mitkowskiego datę założenia „bractwa kościoła Panny Maryi w Krakowie”, lub jak je dokładniej określano: „bractwa Wniebowzięcia Najśw. Maryi Panny”, mylnie przyjmowano na rok 1311, 1333 lub 1411; księga zmarłych została założona w 1370 r., samo bractwo mogło powstać zatem nieco wcześniej (*vide* J. Mitkowski, *Księga zmarłych Bractwa kościoła Panny Marii w Krakowie (wiek XIV–XVIII)*, „Studia Historyczne” 1968, R. XI, z. 1 (40), s. 76–77; A. Brudziński ks., *Bractwa religijne w siedemnastowiecznym Krakowie. Zarys problematyki* [w:] *Historia świadectwem czasów. Księdzu Profesorowi Markowi Tomaszowi Zahajkiewiczowi*, red. W. Bielak, S. Tylus, Lublin 2006, s. 107–109).

⁴⁷ Kres działalności bractwa nastąpił podczas okupacji Krakowa przez Szwedów w latach 1655–1657, którzy zakazali działalności bractwu. Po reaktywacji działalności kontynuowana księga bractwa stała się nie tyle księgą zmarłych, ile księgą członków bractwa (*vide* J. Mitkowski, *op. cit.*, s. 80, 94).

⁴⁸ APKr sygn. 3362, mf J – 9416, *Liber erectionis indulgentiarum admissionis publicationis e probatorium*, s. 46, 50; APKr sygn. 3364, mf J – 9419, *Descriptio foundationum octaviae Assumptionis S*, s. 97.

⁴⁹ Biblioteka Zakład Narodowy im. Ossolińskich, dalej: BOss, Dział Rękopisów, Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11577/III, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów, k. 28 z testamentu Jana Wawrzyńca Wodzickiego, por. przypis 17; APKr; k. 28–29 – fundacja sreber; dokument liczy osiem stron spisanych przez Wojciecha Tupadlińskiego, pokojowego i zarazem pisarza J.W. Wodzickiego; APKr rps. sygn. 3359, mf J – 9413, *Registr kościoła farnego N.P. Maryi w Rynku krakowskim...*, daty krańcowe 1637–1741, k. nlb. wydatki na muzykę.

⁵⁰ BOss, Dział Rękopisów, Archiwum Wodzickich z Kościelnik, rps 11595, k. 357 „X. Zakrystianowi y Pod Zakrystianowi za wino od aparatu y srebra kościołowi 100 zł [...] odebrałem 31 8bris[oktobris] 1742 / X. Wojciech Sławski Zakrystianin/ panny Maryi”; podobnie srebra w katedrze wrocławskiej, w tym srebrne antependium, wystawiane były w czasie rozmaitych świąt i w pierwszą niedzielę miesiąca, czyli podobnie jak w Bazylice Mariackiej przy uroczystych okazjach (por. F. Pösel, *Breslau und dessen Umgebungen. Beschreibung alles Wissenswürdigsten für Einheimische und Fremde*, Breslau 1825, s. 148).

Panny Maryi w Rynku Krakowskim”⁵¹. W inwentarzu w rozdziale „Złoto y klejnoty” zapisano:

Statua szczerozłota Najświętszej Panny z Berłem Dzieciątka **na ręku** [B.F. – tekst opuszczony przez Grabowskiego wyróżniono pogrubioną czcionką] piastująca na piedestale srebrnym złocistym auszpurskiej roboty, od Wielmożnego JeMci Pana Wawrzyńca Wodzickiego Podczaszego Warszawskiego, Administratora Żupp Bocheńskich y Wielickich in anno 1690. z pobożności ofiarowana, waży aureos Nō 1195½⁵².

W części „Reliqua Suppellex in Argento” widnieje:

Aniołów para na piedestałach próby trzynastej auszpurską robotą od Wielmożnego JeMci Wawrzyńca Wodzickiego Podczaszego Warszawskiego anno 1692. dane valoris grzywien czterdzieści osm lotów dwanaście. Grzywna po Talarów bitych iedenąście facit Talarów bitych pięćset trzydzieści sześć y półtora tyńfa⁵³, za drzewo i żelazo polerowane w piedestałach Talarów bitych dwanaście⁵⁴.

W części „Lichtarze. Ważone z prętami żelaznemi” sześć lichtarzy pochodzących z daru Wodzickiego wymieniono parami, począwszy od największych⁵⁵:

Para wielkich lichtarzy trybowaną robotą auszpurską próby trzynastej, ważą grzywien sześćdziesiąt dwie, lotów pięć. (...) Para lichtarzow auszpurskiej roboty waży grzywien pięćdziesiąt cztery, y lotów półsiedma. (...) Para mniejszych lichtarzów auszpurskiej roboty waży grzywien pięćdziesiąt, y półczwarta lota. Te z kościelnego srebra toiest z starych dwóch Monstrancji wielkich Wielmożny JeMci P. Wawrzyniec Wodzicki, Podczaszy Warszawski proprio sumtu et are dał zrobić, **kosztowały z robotą y z żelazem Tysiąc osmset siedemdziesiąt y ieden Tyńfów dwa Puzdra na nie kosztowały Talarów bitych stodziesięc. Dane Anno 1690**⁵⁶.

⁵¹ AKMK, rps AV Cap 63a, w tekście nie ma numeracji ciągłej wymienianych obiektów, ma ją każda osobna grupa wyodrębnionych typów przedmiotów.

⁵² *Ibidem*, k. 4 verso, poz. 2 spisu tej części.

⁵³ Grzywna – jednostka wagowa początkowo we wczesnym średniowieczu używana na Rusi i częściowo w krajach nadbałtyckich skandynawskich i słowiańskich, wówczas odpowiadająca 1/8 arabskiego ratla (51 g), z czasem pod wpływem germańskim grzywna 210 g. Od XIV w. w Polsce posługiwano się grzywną krakowską (196,25 g), powszechnie używano też grzywny kolońskiej (233,856 g), w mennictwie polskim w XVIII w. (jako marka). Talar – srebrna moneta bita w mennicach europejskich jako odpowiednik złotego dukata. Tymfy (tyńfy) – powszechna nazwa pierwszej polskiej złotówki koronnej bitej za Jana Kazimierza (1648–1668), po wojnie szwedzkiej w mennicy bydgoskiej dzierżawionej przez Andrzeja Tymfa. Moneta bilonowa, nominalnie warta 30 groszy, substancjonalnie ledwie 12 groszy (*vide* A. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 130–131, 297–300, 322–323); w latach 1663–1698 jednostką wagową była nowa grzywna krakowska (7-talarowa) wynosząca 201,86 g (*vide* J.A. Szwaagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990, s. 21, 142).

⁵⁴ AKMK, rps AV Cap 63a, k. 7 recto, poz. 23.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 8 recto/verso, poz. 15–17.

⁵⁶ *Ibidem*.

Na tej samej karcie zapisano:

Antepedium do wielkiego ołtarza auszpurskiej roboty od wielmożnego JeMci P.Wawrzyńca Wodzickiego Podczaszego Warszawskiego Anno 1694. **Die 12. Junii** dane w pięciu sztukach, wazy grzywien dwieście sześć, koszuie wszystko Tynfami, czternaście Tysięcy osmset pięćdziesiąt i sześć⁵⁷.

Gdy porównamy zapis archiwalny ze „spisem skróconej treści” Grabowskiego, wówczas okazuje się, że chociaż Grabowski wspomniał o tym, że w grupie par lichtarzy są ważące grzywien 62 i 54, nie skojarzył jednak, że należą do jednego garnituru wraz z opisanymi „mniejszymi”. Również Rożek wymienia tylko dwa lichtarze z daru Wodzickiego. Tę informację powtórzyli wszyscy wymienieni badacze. Inna rzecz, że bez wiedzy o darowiźnie sześciu lichtarzy trudno połączyć wpisy inwentarzowe i prawidłowo je zinterpretować.

W tym inwentarzu tylko srebra darowane przez Wodzickiego określono jako wykonane „auszpurską robotą”⁵⁸, a w wypadku największych lichtarzy z garnituru sześciu „trybowaną robotą auszpurską próby trzynastej”. Także przy opisie aniołów na postumentach podano, że wykonano je ze srebra trzynastej próby. Jedynie w zapisach dotyczących argenterii Wodzickiego tak precyzyjnie określano ich wartość.

We wcześniejszym inwentarzu zakrystii kościoła Mariackiego z lat 1700–1726 niemal identycznie opisano obiekty z fundacji Wodzickiego. Drobnie różnice w tekście są natury stylistycznej: w opisie statuy szczerozłotej „Na chwałę Panu Bogu y Naswiętszej Panny z pobożności ofiarowana In Anno Dni [Domini – B.F.] 1690 Waży Aureos **Hungas** N° 1195 ½”⁵⁹, w opisie aniołów na piedestałach „Na chwałę N. Panny oddane”, a pozostały tekst jest zbliżony⁶⁰. W inwentarzu z lat 1642, 1702–1719⁶¹, drobne różni-

⁵⁷ *Ibidem*, k. 8 *verso*, poz. 25.

⁵⁸ Badacze złotnictwa bardzo ostrożnie odnoszą się do używanego w źródłach określenia *auszpurski*. Przez to pojęcie rozumiano, zdaje się, przede wszystkim technikę trybowania w wysokim reliefie o różnej skali głębi, co pozwalało złotnikowi na uzyskanie niemal malarskich, aczkolwiek monochromatycznych efektów. Stosowane częściowe złocenia zawsze służyły do wprowadzenia waloru rozbicia barwnego tej dynamicznej powierzchni obrazu; analiza inwentarzy staropolskich prowadzi nawet do wniosku, że wśród wyrobów złotniczych przeważały wyroby z Augsburga. W kwestii dyskusji na ten temat *vide* przypis 10 „Jakkolwiek istniała wyraźna dominacja wyrobów wyprodukowanych w Augsburgu, to jednak wielkość jej zakresu mogła być tylko pozorna. Wyroby augsburskie były łatwe do rozpoznania z racji swej dekoracyjności. Być może stąd właśnie wzięła się w inwentarzach aż tak wielka przewaga liczebna tych wyrobów” (*vide* S. Życiński, *Złotnictwo w skarbcach magnatów i szlachty polskich ziem koronnych w Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku. Broń biała, rzędy końskie, srebra, klejnoty*, Szczecin 1989, s. 182; por. także przypis 10).

⁵⁹ Dukat węgierski, najważniejsza złota moneta w obiegu w Europie Środkowej w XVI w. o wadze ok. 3,5 g lub 3,49 g, co równało się ok. 1½ zł oraz jedyna moneta złota niezmiennej stopy menniczej (*vide* J.A. Szwagrzyk, *op. cit.*, s. 48, 103; A. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 85).

⁶⁰ APKr sygn. 3335, mf I – 9388, Inventarium suppellectilis Sacristiae ecclesiae B.M. Virginis..., daty krańcowe 1700–1726, s. 3, poz. 2 – statua szczerozłota, s. 8 – para aniołów, s. 9, poz. 15–17 – lichtarze, s. 10, poz. 25 – antepedium.

⁶¹ APKr sygn. 3336, mf J – 9389, Inwentarz kościoła N.P. Maryi w Krakowie, daty krańcowe 1642, 1702–1719, inwentarz nie zawiera spisu przedmiotów wykonanych ze złota, strony zapewne niezacho-

ce w tekście – „Para aniołków”, wagę obiektów w tym inwentarzu podano tym razem w markach⁶² i łutach. W inwentarzu z 1730 roku nie ma wymienionych zabytków złotych⁶³. Szczególnie przydatny jest inwentarz zakrystii z 1748 roku sporządzony za rządów archiprezbitera księdza kanonika Hiacynta Łopackiego, pojawiły się w nim bowiem nowe informacje dotyczące wyglądu obiektów, co zaznaczono pogrubieniem. Mianowicie „Aniołów para na pedestałach proby 13. auszpurską robotą **klęczących**”, „Para Lichtarzy Wielkich trybowaną robotą Auszpurską **we środku z Aniołkami**”, kolejna „Para Lichtarzy Auszpurskiej roboty, **takich, iak wyżej**”, ciężar w łutach przy kolejnych lichtarzach zapisano liczbowo: **5; 6½; 3½**. W inwentarzu bardziej szczegółowo opisano też tablice trumiennie Wodzickich zawieszane jako vota na ołtarzu św. Krzyża⁶⁴. W inwentarzu z 1761 roku sporządzonym za rządów archiprezbitera kanonika katedralnego Leonarda Kiełczewskiego, przy figurze Matki Boskiej z Dzieciątkiem podano wagę 1190 zamiast 1195½ grzywny, a przy antependium dodano ważną informację: „To antependium **znaiduie się w pięciu sztukach** waży grzywien **206 proby 13**”. Lichtarze scharakteryzowano następująco:

3. Lichtarzy srebrnych para wielkich trybowaną robotą Auszpurską w srodku z aniołkami ważą grzywien 62 łotów 5. proby 13. (...) „4. Para lichtarzy srebrnych takąż Auszpurską robotą ważą Grzywien 50. łotow 6 y ½ proby 13. (...) 5. Para lichtarzy srebrnych teyże roboty y **takich jako**

wane, s. 13 – para aniołów, s. 15–16, poz. 15–17 – lichtarze, s. 17 – antependium, s. 31 – „Krzyż w pośrodku kościoła” – „3tio Tablica z trunny Anny Maryey Wodzickiey Z jej Obrazem”, s. 33 – „Ołtarz św. Krzyża (...). Blacha srebrna z trunny JMci P. Wawrzyńca Wodzickiego Podczaszego Warszawskiego Administratora Żupp Wielickich y Bocheńskich z Herbem gwiazda na Rogach Miesięcznych y Lew trzymający snopek kłosów pszenicznych”.

⁶² Marka była germańska jednostką wagową metali szlachejnych, w Polsce rozpowszechnioną pod nazwą grzywny (*vide* A. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 187).

⁶³ APKr sygn. 3337, mf J – 9390, Inwentarz kościoła archiprezbiterialnego N. Panny Maryi w Rynku krak[owskim], 1730.

⁶⁴ APKr rps sygn. 3338, mf J – 9391, Inwentarz zakrystii kościoła archiprezbiterialnego Panny Maryi..., 1748, s. 2, poz. 2do. – „Statua szczerozłota”, s. 13, poz. 26to. – „Aniołów para na pedestałach (...)”, s. 16 – poz. 14to. – 16to. – lichtarze, s. 16–17, poz. 18mo. – antependium, s. 40 – poz. 20mo. – „Blacha srebrna z Trunny, na której we środku osoba malowana IMci Pana Podczaszego Warszawskiego Administratora Żupp Wielickich y Bocheńskich, po bokach trzech kwiaty wybiiane”, poz. 21mo. – „Blacha srebrna od Trunny w Sześć grani, po bokach biało rysowana, we środku Osoba IejMci Pani Wodzickiej, Podczaszyny Warszawskiej”, poz. 22do. – „Blacha srebrna od Trunny, circum circa w kwiaty fercechowana, we środku Osoba Białogłowska”. Ostatnia wymieniona tablica zapewne z trunny córki Wodzickich Agaty, być może Kazimierz Wodzicki, sukcesor Jana Wawrzyńca Wodzickiego i Anny Marii z Grattów Wodzickiej, zdecydował o zawieszeniu jako vota srebrnych, malowanych, trybowanych tablic trumiennych zmarłych rodziców i siostry Agaty; tablica trumienna Anny Marii z Grattów Wodzickiej wcześniej była zawieszona przy krucyfiksie łuku tęczowego (*vide* J. Żmudziński, *Czas i okoliczności powstania oraz dalsze dzieje krucyfiksę tęczowego w kościele Mariackim w Krakowie* [w:] *O konserwacji prezbiterium kościoła Mariackiego w Krakowie. Materiały sesji zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki oraz Archiprezbitera Bazyliki Mariackiej ks. Infulata Bronisława Fidelusa. Kraków, luty 1998, Kraków 1998, s. 125.*

wyżej wazą Grzywien 50. lotow 3. y ½ proby 13. (...) **Te lichtarze znaczney potrzebują repara-
cyi zreperowane**⁶⁵.

Przy lichtarzach na marginesie strony pojawia się wpis „wzięte”⁶⁶. W inwentarzu spisany przez Józefa Zarembę 14 maja 1798 roku⁶⁷ z zespołu argenterii z daru Wodzickiego wymienione są jedynie: „Angeli duo in Postumentis Ligneis”; o wartości 585 florenów reńskich⁶⁸, przy lewym marginesie dopisano „13” – zapewne próbę srebra. Postumenty natomiast są już bez okładziny ze srebrnej blachy. Na pierwszej karcie inwentarza jest adnotacja archiprezbitera Wincentego Łańcuckiego: „Dla wiadomości i w potrzebie użytku”, informująca o nocie z listą sreber wyjętych do sprzedania na ostatniej stronie i dołączonym *Registrze sprzedanego srebra*. W nocie z „31 na [una – B.F.] augusti 807” (31 sierpnia 1807 roku) srebra wyjęte do sprzedania wymieniane w kolejności nr inwentarza: „No 51 Angeli 2 args [argentūs – B.F.]” oraz inną ręką „Vidi 30 Maja 1810 Sigismundus Laskowsky deleg Comiss”⁶⁹, natomiast w *Registrze* sporządzonym przez księdza An-

⁶⁵ Archiwum Kościoła Mariackiego w Krakowie sygn. Inwentarz złota srebra aparatów i innych poświęconych sprzętów do kościoła Archipresbiteralnego Najswiętszej Maryi Panny w Rynku Krakowskim stojącego należących pod rządem W:IMC Z: Leonarda Kielczewskiego (...) dnia 19go listopada R.P. 1761 zakończony i spisany, s. 2, poz. spisu 2 – figura, s. 15, poz. spisu 27 – para aniołów na piedestałach, s. 16, poz. 35 – antepedium, poz. 36 – „Antepedium srebrne ad altare Cimborii Auszpurskiej roboty waży grzywien [nie podano – B.F.] proby [nie podano – B.F.]”, s. 19, poz. 3–5 – pary lichtarzy, s. 49, poz. 14 – vota przy ołtarzu św. Krzyża – m.in. „Tablica drewniana a Cornu Ewangelii na którey wotów – Srebrnych białych i połączanych trzy, wielkich małych y pomniejszych Numero 46. między temi wotami znajdui się trzy Portrety z trumien Jaśnie Wielmożnego Imć Pana Wodzickiego, Samey Jmści i córki”. Przy średnim lichtarzu różnica wagi 4 grzywien w stosunku do wcześniejszych zapisów wynika zapewne z tego, że pewne elementy dekoracji mogły być uszkodzone z niewielkimi ubytkami lub jest to pomyłka.

⁶⁶ Ten wpis oznacza rekwizycję w okresie insurekcji kościuszkowskiej. Przy niemal wszystkich zabytkach zabranych wówczas w rekwizycji pojawia się „wzięte” lub znak – krzyżyk.

⁶⁷ ABMar Akta Kościelne, t. 2, fasc. 9, dokument nr 11–12, r. 1798 Inwentarz sprzętów i kosztowności Kośc[ioła] N.M.P. spisany w r[oku], nlb., poz. 8 – melchizedech z diamentami, poz. 9 – krzyżyk z diamentami, poz. 51 – anioły; inwentarz odebrał 14 maja 1798 r., ksiądz M. Karol Boromeusz Marxen U.J.Dr delegat...; poz. 8 i 9 inwentarza to elementy złotej monstancji; Karol Marxen (1730–1808) był doktorem obojga praw, archidiakonem kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie, sekretarzem królewskim, w 1798 r. pobierał pensję emerytalną, nie prowadził wykładów (vide Z. Ruta, *Karol Marxen* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 101–102).

⁶⁸ Do 1858 r. na ziemiach polskich pod zaborem austriackim papierowe guldeny (*rheinische Gulden*) zwane po polsku potocznie złoty reński lub floren, których wartość odpowiadała monetom bitym według systemu monetarnego konwencyjnego z Bawarią z 1753 r. – z grzywiny wagi kolońskiej czystego srebra bito 20 guldenów reńskich po 60 krajearów lub 10 talarów. W 1811 r. złoty (gulden) reński w srebrze odpowiadał ponad 8 złotym w bankocetlach (papierowych guldenach) waluty wiedeńskiej (vide J.A. Szwagrzyk, *op. cit.*, s. 270); gulden konwencyjny to austriacka moneta o wartości ½ talara, bita według stopy konwencyjnej z 1750 r. (vide A. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 133).

⁶⁹ Po trzecim rozbiorze, rząd austriacki pragnąc mieć wgląd w stan finansów publicznych i kościelnych, delegował komisję, która badała uposażenie i prawa do zapisów; taka komisja badała finanse kościoła Mariackiego w 1801 r. (E. Długopolski, *Katalog kościoła N.P. Maryi w Krakowie*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1916, t. 6, s. 38); z inwentarza wynika, że później także.

drzeja Kawskiego, zakrystianin kościoła⁷⁰: „51. [poz. inw.] Dwa Aniołki srebrne klęczące – – – – 952 Zł⁷¹. W inwentarzu powstałym po 1800 roku, a przed rokiem 1807 z zespołu ozdób srebrnych z daru Wodzickiego wymieniono parę aniołów na postumentach jak we wcześniejszych zapisach, podano przy tym błędną datę darowizny – 1662 rok⁷².

Reasumując informacje zawarte w specyfikacjach i inwentarzach, można z całą pewnością stwierdzić, że zarówno figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz argenteria została wykonana w Augsburgu. Obiekty srebrne wykonane były ze srebra próby 13., stosowanej w Augsburgu⁷³. Świeczniki stojące trybowane zdobiły dodatkowo plastyczne główki aniołków, umieszczone zapewne w trzonie, podstawa do figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem na ręku była złożona oraz podobne do niej podstawy figur „Serafinów”, jak pisał Wodzicki w testamencie. Anioły klęczące, jak głoszą wpisy w inwentarzach, umieszczono na postumentach, których rdzeń był drewniany, do dodatkowego wzmocnienia podstawy służyły elementy żelazne. Technika wykonania, użyte materiały, przygotowanie do figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem woskowej formy, pozwalają szukać wykonawcy wśród złotników augsburskich, którzy posiadali wszystkie te umiejętności, przy założeniu, że całe zamówienie realizował jeden warsztat złotniczy. Mógł być brany pod uwagę złotnik, rzeźbiarz w wosku (*Bossierer*), rysownik, Abraham II Drentwett (1647–1729), wykonawca m.in. srebrnego antependium do katedry wrocławskiej⁷⁴, licznych figur ołtarzowych, figur tworzących garnitury stołowe, świeczników ołtarzowych, krucyfiksów, plaket z wielofiguralnymi scenami, a pod koniec życia głównie dzieł ceroplastyki⁷⁵. Złotnicy z dynastii Drentwettów także w XVIII wieku wykonali ante-

⁷⁰ X. Andrzej Kawski od końca XVIII w. do 1826 r. był prokuratorem funduszów kościelnych (*vide ibidem*, s. 40).

⁷¹ Archiwum Bazyliki Mariackiej w Krakowie (ABMar) w Krakowie, Akta Kościelne, t. 2, fasc. 9, nr 3 (11), *Akta kościelne: r. 1798 Inwentarz sprzętów i kosztowności Kośc. N.M.P. spisany w r. [1798]*, nlb., poz. inw. 51, *Registr sprzedanego srebra*; w tym samym rejestrze jako sprzedane złotnikom „Melchizedech złoty z Dyamentami”, „Dyamenciki z krzyżyka od monstancji (...) JP. Kubetzki” [Benedykt Kubecki].

⁷² ABMar, Akta kościelne, księga nr 18, *Inwentarz Złota Srebra, Aparatów i innych poświęconych Sprzętów do Kościoła Archiprezbiterialnego Krakowskiego, w Rynku Krakowskim stojącego należących*, nlb., strony zapisane wtórnie ponumerowane, s. 5. poz. 20 – para aniołów na postumentach, poz. 22 „Błacha srebrna na drzwiczkach cyborium...”, nie ma też portretów Wodzickich – wotów na ołtarzu św. Krzyża; inwentarz ten przez Długopolskiego datowany na okres po 1800 r. (*vide* E. Długopolski, *op. cit.*, s. 152).

⁷³ Próbę srebra zbliżoną do augsburskiej stosowano też w Gdańsku czy w Ulm, natomiast w Hamburgu, Lubece, Rostocku stosowano próbę zazwyczaj próbę dwunastą (*vide* S. Rathke-Köhl, *op. cit.*, s. 8).

⁷⁴ J. Żmudziński, *Augsburskie wyroby złotnicze w katedrze we Wrocławiu, Przegląd zabytków i perspektywy badawcze*, w: *Katedra wrocławska na przestrzeni wieków. Studia z historii architektury i sztuki*, red. R. Kaczmarek, D. Galewski, Wrocław 2016, s. 293, il. 9–11; J. Witecki, *Dwa ołtarze. Srebrne arcydzieła z wrocławskiej katedry*, Wrocław 2019, s. 21–22, antependium datowane na 1699–1704 r.; zasoby katedry wrocławskiej, w tym figury srebrne, eksponowane były na wystawie w Muzeum Narodowym we Wrocławiu (*vide* J. Witecki, *Skarbiec. Złotnictwo archikatedry wrocławskiej*, Wrocław 2017, s. 45, 69, 73, 79).

⁷⁵ H. Selting, *op. cit.*, t. 3, s. 234–235, nr 1728; W. Schwarz, *Mester dreier Medien. Der Augsburger Goldschmied, Wachsbossierer und Zeichner Abraham II Drentwett (1647–1729)*, Teil I: Textband, (Beiträge zur Kunstwissenschaft, Band 87/I), s. 53–74, S24–S28, S30, S35, S37–38, S50, S59, S54, W1–W15, Teil II: Abbildungsband (Beiträge zur Kunstwissenschaft, Band 87/II), München 2008, Abb. 8,

pendia⁷⁶. Werner Schwartz zestawiał w układzie chronologicznym zachowane dzieła tego złotnika. Lata 1690–1694 nie są udokumentowane żadnym dziełem. Nie wiadomo, nad czym Abraham II Drentwett pracował w tym czasie. Wiadomo natomiast, że doskonale znał jubilera Christopha I von Rad, który był ojcem chrzestnym jego dzieci (ośmiu córek i jedyne go syna, urodzonego w 1694 roku). W roku 1703 von Rad uważany był za jednego z trzech najzamożniejszych obywateli Augsburga⁷⁷. Łatwo sobie wyobrazić, jak cenna była dla Drentwetta zażyłość z tak wpływowym jubilerem. Drentwett jak wielu złotników augsburskich korzystał z pośrednictwa jubilerów w sprzedaży swoich dzieł, pozyskiwaniu kontraktów. Wiadomo, że para waz wykonanych przez Abrahama II Drentwetta, dziś w zbiorach dreźnieńskich, została kupiona przez Augusta II Mocnego na targach Wielkanocnych w Lipsku w 1719 roku od „jego augsburskich jubilerów”. Jeszcze wcześniej dzieła Abrahama I Drentwetta znane były na dworze moskiewskim. W kremłowskiej Zbrojowni przechowywana jest figura orła na postumencie, dzieło Abrahama I Drentwetta lub Philippa Jacoba III, Abrahama II Drentwetta i Heinricha Mannlicha wykonana przed 1668 r., złożona jako dar króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego 8 grudnia 1671 roku przez królewskich posłów Jana Żnińskiego, Cypriana Pawła Brzozowskiego Brzozowskiego Jan Kotowicza⁷⁸. W 1683 roku król Jan III Sobieski podarował carowi Rosji parę wazonów, dzieło Abrahama II Drentwetta⁷⁹. Warto zwrócić uwagę na istotny szczegół technologiczny. Trybowane dzieła Abrahama II Drentwetta, figury, kandelabry zestawiane z wielu części, bądź lutowanych, bądź łączonych na śruby, mają często wewnątrz rodzaj rusztowania z żelaza pozwalającego na użycie bardzo cienkiej trybowanej blachy przy jednoczesnym zachowaniu stabilności dzieła. Użycie takich stełazy żelaznych było charakterystyczne dla złotników niemieckich, w szczególności augsburskich⁸⁰. Takie wzmocnienie wymienione są w omawianych specyfikacjach (Aneks I, Aneks II). Podobną stabilizującą funkcję pełni drewniane podłoże antependium wrocławskiego, złożonego z 37 części. Jednakże autorstwo Abrahama II Drentwetta figury złotej Matki Boskiej z Dzieciątkiem i arenterów z fundacji Wodzickiego jest hipotetyczne, nie potwierdzone źródłami.

11–15, 17–18, 23, 75–79; J. Żmudziński, *Augsburskie wyroby złotnicze w katedrze we Wrocławiu. Przegląd zabytków i perspektywy badawcze* [w:] *Katedra wrocławska na przestrzeni tysiąclecia. Studia z historii architektury i sztuki*, red. R. Kaczmarek, D. Calewski, Wrocław 2016, s. 299–300.

⁷⁶ *Barockes Silber (Kataloge de Dom-Museums Hildesheim*, Band 1), red. U. von Knapp, Petersberg 1998, Kat. nr 4; o antependiach w Prusach Królewskich oraz o funkcji tej ozdoby ołtarza wyczerpująco pisze M. Woźniak (M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne Prus Królewskich*, Królewskich, Toruń 2012, t. 1: *Studium typologiczno-morfologiczne*, s. 220–227, t. 2: *Ilustracje*, il. 428–432).

⁷⁷ W. Schwarz, *op. cit.*, Teil I, s. 26, s. 117.

⁷⁸ *Ibidem*, Teil I, S20, s. 185–189, Teil II, Abb. 8., dzieło z 1668 r., Augsburg, Abraham I Drentwett lub Philipp Jacob III, Abraham II Drentwett i Heinrich Mannlich.

⁷⁹ *Ibidem*, Teil I, S35, s. 221–223, Teil II, Abb. 12; figura orła i wazon były eksponowane na wystawie w Zamku Królewskim w Warszawie (*vide* Skarby Kremla. *Dary Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Wystawa ze zbiorów Państwowego Muzeum Historyczno-Kulturalnego „Moskiewski Kreml”, 7 września–8 listopada 1998, Zamek Królewski w Warszawie, red. N.W. Raszkowan, I.A. Zagorodnaja, A. Saratowicz-Dudyńska, Warszawa 1998, s. 135–136, kat. 31, 37); A. Fischinger, *Srebrny orzel w zbiorach Skarbcza Koronnego na Wawelu* [w:] *Curia Maior. Studia z dziejów kultury ofiarowane Andrzejowi Ciechanowieckiemu*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1990, s. 87–89.

⁸⁰ *Ibidem*, Teil I, s. 35, 37, 55–68, 71, S24, S26, S27, S35, S54, Teil II, Abb.

Dzieła złotnika augsburskiego darowane przez J.W. Wodzickiego nie zachowały się. Dramatyczne były okoliczności utraty przez kościół Mariacki tych zabytków. W Archiwum Bazyliki Mariackiej znajdują się spisy sreber oddanych do przetopienia w 1794 roku oraz tych sprzedanych na potrzeby kościoła⁸¹. W okresie „rewolucji polskiej”, jak określano insurekcję kościuszkowską, okazy złotnictwa z daru Wodzickiego „w dniach nieszczęścia kraju poszły w ofierze na ołtarz Ojczyzny”⁸². W Krakowie 25 marca 1794 roku powołano Komisję Porządkową, która miała zająć się zapelnieniem skarbcza insurekcyjnego, organizowaniem poboru rekrutów, wyrobem i zakupem broni⁸³. W obozie pod Winiarami 30 kwietnia 1794 roku Tadeusz Kościuszko wydał rozporządzenie zalecające pobór kosztowności kościelnych na potrzeby insurekcji⁸⁴. Czytamy w nim:

Ofiary, które pobożność na ozdobę świątyń Boskich oddała, są skarbem powszechności. (...) Co więc może stać się łupem jego [nieprzyjaciela – B.F.], przystoi oddać Ojczyźnie”. Kościuszko zalecał: „1) traktować o to z Zwierzchnością duchowną, aby wszelkie bogactwa w kościołach tak świeckiego jako i zakonnego duchowieństwa, (*mendicantes* nawet niewyjmując) będące, na terazniejszą Rzpltej potrzebę, pod rejestrem i szacunkiem oddane były do rąk téjże Komissy z zaprzysiężeniem miejscowej Zwierzchności, lub *Communitatis*, gdzie ta jest, iż nic nie ukryto, i że wszystko wiernie oddano, wyjąwszy to, co za uznaniem Komissy na nieuchronną potrzebę Św. Religii obrządków zostać ma. (...) 3) Dla tego Komissya rewersa miejscom w szczególności

⁸¹ ABMar, Akta Kościelne, fasc. 9, nr 5, *Wykazy srebra sprzedanego i oddanego do stopienia z Kośc. N.P. Maryi z lat 1794–1807*.

⁸² Gąsiorowski bardzo ogólnie o stratach w zasobach skarbcza mariackiego, bez wymieniaania konkretnych obiektów (*vide* W. Gąsiorowski, *op. cit.*, s. 59).

⁸³ Komisja początkowo złożona była z 16 osób, w tym siedmiu obywateli ziemiańskich, siedmiu miejskich i dwóch duchownych, w ciągu kolejnych dwóch miesięcy powiększyła skład do 18 osób. Osoby pojawiające się w dokumentach rekwizycyjnych bazyliki lub zatrudnione przy rekwizycji sreber zaznaczono pogrubioną czcionką. Z ziemian nominacje otrzymali Stefan Dembowski, kasztelan czechowski, starosta tybarski, jego syn Sebastian Dembowski, Ignacy Dembiński, chorąży krakowski, Andrzej Ślaski, były koncyliarz targowicki, Józef Jordan, Wojciech Linowski oraz Stanisław Mieroszewski, starosta będziński. Z obywateli miejskich nominowani byli profesorowie Akademii Krakowskiej, matematyk Józef Czech, chemik i przyrodnik Franciszek Scheidt, mechanik Feliks Radwański, astronom Jan Śniadecki oraz były radny magistratu Fryderyk Klose, były kamerdyner, naturalizowany Francuz Piotr Bernard, kapitan regimentu Wodzickiego Ludwik Przanowski. Z osób duchownych w komisji znaleźli się kanonik Teodor Sołtyk, ksiądz Józef Bogucicki. Sekretarzem Komisji został doktor obojga praw, były urzędnik Magistratu Kasper Męciszewski (przez krótki okres pełnił funkcję sędziego w Sądzie Kryminalnym), regentem kancelarii mianowano Hipolita Łojowskiego, wiceregentem – Rzurowskiego. Skład Komisji powiększono 8 maja o nowych czterech członków: Teodora Dembowskiego, Józefa Sołtykowicza, księdza Strzałkowskiego i pijara Wincentego Łańcuckiego. Natomiast Franciszek Scheidt i Sebastian Dembowski nieco wcześniej otrzymali nominacje sędziowskie w insurekcyjnym Sądzie Kryminalnym (*vide* T. Kupczyński, *Kraków w powstaniu kościuszkowskim*, „Biblioteka Krakowska”, t. 44, Kraków 2012, s. 156–161; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, „Dzieje Krakowa”, t. 2, Kraków 1984, s. 603–604).

⁸⁴ ABMar Akta Kościelne, t. 2, Akta inwentarza kościelnego, fasc. 9, dokument ma nr ołówkowy 3, za zgodność z oryginałem poświadczył pieczęcią ślepą Komisji Porządkowej oraz podpisem Kasper Męciszewski, pełniący wówczas funkcję generalnego audytora wojsk Rzeczypospolitej.

dawać będą, i z takowych rewersów księgę ułoży [podkr. – B.F.]⁸⁵, w których ma być specyfikacya oddanych rzeczy podpisana przez miejscową Zwierzchność, gdzie jeden jest Przełożony, a przez Delegowanych, gdzie są Kapituły. W księdze ma się podpisywać oddający, i ma być wpisana kopija rewersu; a na rewersie mają być podpisani wyznaczeni z Komissyi komisarze⁸⁶.

Komisja Porządkowa otrzymała powyższe zarządzenie 6 maja 1794 roku i tego samego dnia na sesji sporządziła pisemną instrukcję dla wybranych ze swego grona delegatów, Józefa Czecha i Józefa Jordana⁸⁷. Komisarze mieli odbierać przysięgę zwierzchności kościoła (instrukcja zawierała nawet jej rotę):

Natychmiast po odebraniu przysięgi składy takowychże bogactw zrewidują, rejestr onychże w osobnym protokole zapiszą, wagę i próbę tak złota i srebra uczynią i konnotować będą; i tak zarejestrowane i zapisane wszelkie sprzęty w miejscu i składzie na ten koniec wybranym i oznaczonym pod dozorem i za kluczem swym, strażą przyzwoitą, ulokują i pieczęciami swojemi zabezpieczą⁸⁸.

Komisja Porządkowa zwróciła się do Urzędu biskupiego krakowskiego, załączając kopię rozporządzenia Naczelnika, z żądaniem wykonania wymienionych w nim przepisów⁸⁹. W odpowiedzi, dnia 7 maja 1794 roku działający w imieniu Urzędu biskupiego X. Augustyn Lipiński, kanonik katedralny, audytor i sędzia generalny krakowski, wydał zarządzenie:

⁸⁵ W 1862 r. Emanuel Jan Radwański w osobnym druku oraz powtórnie jako J.R. w *Juliusza Wildta Kalendarzu Powszechnym* na rok 1863 opublikował kopie dokumentów dotyczących rekwizycji sreber, skopiowanych przez ówczesnego prowizora kościoła Mariackiego Józefa Wytyszkiewicza, który pisał: „«W tym roku 1794 nastąpiła w kraju insurrekcyja pod naczelnikiem Tadeuszem Kościuszką, za którego zarządzeniem obligowane były kościoły wydawać srebra kościelne, w czym i kościół archipresbiteralny N. Maryi Panny wiele wydał, co niżej się rejestrem okaże; a jakie pierwsze w tem nastąpiły urządzenia, to dla pamiątki ja, jako prowizor kościoła, Józef Wytyszkiewicz, częścią z autentycznych, częścią z oryginalnych pism ręką własną w tę księgę kościelną przepisałem»”. Radwański we wstępie zanotował: „Historia czasów Kościuszkowskich jest jedną z najważniejszych, najciekawszych i do badania najpotrzebniejszych. (...) O żadnym z królów naszych, o żadnym z bohaterów naszych całej historii nie zaśpiewano tak wzniośle jako Kościuszcze (...). Czasy obecne z boleścią się na to spojrzaly. W Poznańskim tedy postanowiono zajmować się zbieraniem materiałów do życia Kościuszki i czasów jego. (...) Dostawszy kilka kartek wypadłych z ksiąg rękopiśmiennych Bóg wie co zawierających, dziś już zniszczonych (...), nie omieszkujemy podać ich na widok publiczny” (vide J. Radwański, *Kartki wypadłe czyli materiały do czasów kościuszkowskich*, Kraków 1862, s. 4–7; J.R. [Radwański], *Kartki wypadłe czyli materiały do historii czasów kościuszkowskich* [w:] *Juliusza Wildta Kalendarz Powszechny na rok 1863*, Rok XI, Kraków 1863, s. 104–105); Józef Wytyszkiewicz, prawnik z tytułem doktora, rajca w latach 1766–1794, dziesięciokrotny burmistrz, w 1794 r. w departamencie ekonomicznym, odpowiadał za sprawy finansowe miasta – vide *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*, red. B. Kasprzyk, Kraków 2010, s. 739.

⁸⁶ Zgodność kopii z oryginałem podpisem i ślepą pieczęcią Komisji Porządkowej poświadczyl Kasper Meciszewski (vide ABMar, Akta Kościelne, t. 2, Akta inwentarza kościelnego, fasc. 9, dokument nr 3); J. Radwański, *op. cit.*, s. 4–7; J.R. [Radwański], *op. cit.*, s. 104–105.

⁸⁷ ABMar, Akta Kościelne, t. 2, Akta inwentarza kościelnego, fasc. 9, dokument nr 9; J. R. [Radwański], *op. cit.*, s. 105–107.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ ABMar, Akta Kościelne, t. 2, Akta inwentarza kościelnego, fasc. 9, dokument nr 4 – podpisany przez S. Dembowskiego, sporządzony na sesji Komisji 8 maja 1794 r.

Przeto urząd biskupi, stosując się do danej sobie rekwizycji⁹⁰, zaleca wszystkim Przełożonym kościołów, kapituł, kolegiat, zgromadzeń klasztornych i konfraternijów w Krakowie, w okolicach jego i całej diecezji Krakowskiej będących, izby delegowani Komisarze (...) doświadczeni w pełnieniu zleceń sobie powierzonych (...) wszelkiej powolności⁹¹.

Do szacunku zabranych kosztowności powołano zaprzysiężonych (podano brzmienie roty przysięgi) dwóch złotników krakowskich, Marcina Lekszyckiego⁹² i Michała Bertolda⁹³. Do katedry delegowano komisarzy, Stefana Dembowskiego i Stanisława Mioszowskiego, natomiast do Bazyliki Mariackiej – Józefa Jordana i Józefa Czecha⁹⁴. Zgodnie z zarządzeniem została sporządzona „Specyfikacja sreber i sprzętów w kościele archiepiscopialnym na potrzebę Rzeczypospolitej wziętych”, podpisana przez komisarzy, Jordana i Czecha, z adnotacją Czecha z 13 maja 1794 roku o szacowaniu wartości jednej grzywny srebra po 49½ zł⁹⁵. Istnieje też rękopiśmienny odpis tego dokumentu sporządzony przez Józefa Zarembę: „1794 d. 9. May et 10 Wzięto Srebra z kościoła Archiepiscopialnego NMPanny Krakowskiego takowe”. Oba teksty wymieniają srebra: sześć „Lichtarzów Auspurskiej Roboty próby 13, o wadze 163 grzywien, osiem łutów (byłyby to lichtarze z daru Wodzickiego); „Antepedium y tabernaculum”⁹⁶, sztuk dwie, próby 13, o wadze 413 grzywien (a więc antependium Wodzickiego ważące 206 grzywien; „Postument złoty z pod Matki – Najświętszej”, jedna sztuka, próby trzynastej, o wadze 13 grzywien. W rejestrze zabranych sreber nie ma figur klęczących aniołów na postumentach⁹⁷. Z ozdób złotych zarekwirovano wówczas dwa zabytki. Były to z daru Wodzickiego:

⁹⁰ Rekwirować – „urzędownie żądać” (vide S. Linde, *op. cit.*, cz. 2, t. 5, Warszawa 1812, s. 50).

⁹¹ ABMar, Akta Kościelne, t. 2, Akta inwentarza kościelnego, fasc. 9, dokument nr 7 – kopia poświadczona przez Meczysławskiego; J. Radwański, *op. cit.*, s. 4; J.R. [Radwański], *op. cit.*, s. 107.

⁹² Marcin Lekszycki, złotnik, zmarł przed grudniem 1798 r. Uczeń Jakuba Badurskiego, jako mistrz zapisany 6 stycznia 1763 r. (vide M. Myśliński, *Zgromadzenie panów złotników krakowskich w latach 1772–1866*, Warszawa 2016, s. 347).

⁹³ Michał Bertold, jubiler i taksator dzieł jubilerskich. Pochodził z Wiednia. Urodzony w 1752 r., zmarły w końcu 1831 lub na początku 1832 r. Jego przyjęcie do cechu rekomendował Marcin Lekszycki w 1785 r. W 1792 r. oskarżył Mikołaja Szymańskiego o to, że ten szkaluje go posądzeniem o zaniżanie próby srebra w wykonywanych pracach. W 1795 r. został ranny podczas wejścia wojsk pruskich do Krakowa (vide M. Myśliński, *op. cit.*, s. 324).

⁹⁴ T. Kupczyński, *op. cit.*, s. 184–185; B. Przybyszewski ks., *Katedra krakowska w XVIII stuleciu*, Kraków 2012, s. 190.

⁹⁵ J. Radwański, *op. cit.*, s. 6–7; J.R. [Radwański], *op. cit.*, s. 108–109.

⁹⁶ W spisie jest jeszcze jedno „Antepedium Auspurskiej Roboty” „ad Altare Cimborii Auspurskiej roboty”, jak określono w inwentarzu z 1761 r., nie podano ani próby ani ciężaru (vide ABMar sygn. *Inwentarz złota srebra aparatów i innych poświęconych sprzętów do kościoła Archiepiscopialnego Nayswiętszey Maryi Panny w Rynku Krakowskim stojącego należących pod rządem W:IMC Z: Leonarda Kielczewskiego (...) dnia 19go listopada R.P.1761 zakończony i spisany*, s. 16, poz. 36).

⁹⁷ Cyt. za: Radwański (vide J. Radwański, *op. cit.*, s. 7–8; J.R. [Radwański], *op. cit.*, s. 108–110). W Archiwum Bazyliki Mariackiej nie ma oryginalnego dokumentu, registr Zaremby jest odpisem, Zaremba wypisał „Postument pozłacany zpod Matki Nayswiętszey” (vide ABMar, Akta Kościelne, t. 2, Akta inwentarza kościelnego, fasc. 9, dokument nr 2).

Statua Matki – Najświętszej złota, którego dukat po fl[orenów] 16 wynosi, **waży funtów 10½** [podkr. – B.F.]; rachując funt jeden po 128 dukatów, wypada wartości dukatów 1,344. Monstarnicya złota, dukat po 16 fl[orenów] (...), prócz osady kamyków drogich, **waży funtów jedenaście** [podkr. – B.F.], wyraźnie fnt [funtów] 11; rachując funt jeden po 128 dukatów, wynosi cała 1,408 dukatów, to jest czerwonych złotych tysiąc trzysta czterdzieści cztery. Obydwie więc te sztuki złote czynią czerwonych złotych dwa tysiące siedemset pięćdziesiąt i dwa, rachując czerwony złoty po złotych polskich szesnaście⁹⁸.

W podsumowaniu Józef Zaremba napisał: „In suma biera Srebra grzywien 1653 Łotów 7”. Rejestr Zaremby opatrzony jest komentarzem księdza infułata Łańcuckiego, od 1809 roku archidiecezjalnego kościoła Mariackiego:

Rejestr ten ręką ś.p. JX. Józefa Zaręby⁹⁹ Zakrystiana Kościoła Archipr.P. Maryi spisany, który w wielu innych księgach kościelnych znajduje się, i mnie samemu za życia Jego był dobrze znany, świadczę, i fide sacerdotali stwierdzam a to dla wiadomości następcom moich Rządów tego kościoła. – X. Łańcucki Archidiecezjalny Infułat K.PM¹⁰⁰.

Na kolejnej karcie tego fascykułu: „w r. 1794 w czasie rewolucji polskiej roznego srebra i złota zabrano: a złota – 43 GW [grzywny – B.F.] /b srebra – 1646 GW [grzywny – B.F.]”. Z dokumentów powyższych wynika, że obiekty złote ważyły w sumie 43 grzywny, co daje 10,058732 kg¹⁰¹. Oba obiekty ważyły łącznie 21,5 funta, co po przeliczeniu daje 467,848 g za 1 funt – byłby to ciężar zbliżony do funta kolońskiego. Zatem figura Matki Boskiej ważyłaby 4,912404 kg, a monstancja 5,146328 kg. Podano mniej grzywien srebra w porównaniu ze specyfikacją. Pewne przemieszczenia obiektów miały wówczas miejsce. W grupie sreber złożonych w czasie rekwizycji w kościele Mariackim znalazły się także srebra przyniesione z kościoła św. Barbary, które po interwencji Kongregacji Kupieckiej przy tej świątyni istniejącej zwrócono do kościoła św. Barbary decyzją Komisji Porządkowej z 10 maja¹⁰². Być może, zachęcony tym koadjutor kościoła Mariackiego, Karol Lochman, próbował także odzyskać niektóre zabytki. 12 maja 1794 roku zwrócił się do Komisji Porządkowej z prośbą:

⁹⁸ J.R. [Radwański], *op. cit.*, s. 109–110.

⁹⁹ Łańcucki podaje błędne brzmienie nazwiska zakrystianina, powinno być Zaremba (*vide* E. Długopolski, *op. cit.*, s. 38).

¹⁰⁰ ABMar Akta Kościelne, t. 2, fasc. 9, dokument o nr ołówkowym 1, *recto*.

¹⁰¹ W przeliczeniu stosowanej wówczas grzywny nowej wagi kolońskiej – 233,924 g (*vide* J.A. Szwagrzyk, *op. cit.*, s. 151); funt koloński miał wagę 467,6246 (*vide* M. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 111); w 1807 r. funt koloński miał wagę 467,5592 g, drezdeński 467,1267 g, krakowski 404,9809 g (*vide* „Pfund” [w:] J.G. Krünitz, *op. cit.*, t. 112, Berlin 1908, s. 461–462).

¹⁰² Dokument datowany na 10 maja 1794 r., podpisał Stefan Dembowski, srebra (16 obiektów) odebrali Józef Wytyszkiewicz, radca krakowski, wiceprefekt Kongregacji Kupieckiej i Wojciech Mączyński „Kongregacji Kupieckiej pod tytułem Opatrzności Boskiej y NP. Panny Maryi przy kościele S. Barbary wiceprefekt” (*vide* ABMar Akta Kościelne, t. 2, fasc. 9, dokument nr 5); srebra z kościoła św. Barbary są ujęte w inwentarzu kościoła Mariackiego z 1761 r.

aby kościół Panny Maryi, najszczególniej wysługujący się miastu stołecznemu Krakowowi w obrządkach religii i ołtarza, znalazł łaskawe względy w decyzji, co się dla niego do użycia konieczne i przyzwoitego zostać ma w sprzętach złotych i srebrnych. Jeśli miłościwszych nie zasługuje ten kościół względów, przynajmniej do tych zostawionych sprzętów, które WW. Ichm. Panowie Komisarze za konieczne do użytku, raczy Prześw. Komisya decydować: o zostawienie jeszcze monstrancji złotej (gdy statua złota **Najświętszej Panny Łaskawej**¹⁰³ [podkr. – B.F.] już jest w liczbie sprzętów kościelnych oddanych umieszczona) (...) powtóre o wyłączenie z srebier, już determinowanych do wydania, miednicy z nalewką w serca robionej, służącej do umywania nóg ubogim¹⁰⁴.

Komisja przychyliła się do prośby archiprezbitera. Zwrócono jednak inny komplet, nalewkę z miednicą z herbem Słońce na dnie, o wadze 8 grzywien, 4 łutów, ze srebra próby 13¹⁰⁵. Nie udało się odzyskać złotej monstrancji w całości, a jedynie dwa elementy z niej, melchizedecha z 13 diamentami i krzyżyk, zapewne ze zwieńczenia, z 20 diamentami, które sprzedano w 1807 roku¹⁰⁶. Oznaczałoby to, że ostatecznie zabrano z kościoła Mariackiego na potrzeby Insurekcji srebro o ciężarze 385,03 kg¹⁰⁷. Złoto zabrane ważyło 43 grzywiny, co w przeliczeniu daje 10,05 kg¹⁰⁸. Józef Czech pisał do zwierzchności świątyni 14 maja 1794 roku:

Przyłączając żądane kopie autentyczne: Dyspozycji Naywyższego Naczelnika, Instrukcji delegowanych kommissarzy i rek wizycyi Urzędu Biskupiego rekwiruie JmX Archipresbytera kościoła

¹⁰³ Lochman nie był zapewne obecny w czasie poboru srebier przez komisarzy, ponieważ pomylił złotą figurę Matki Boskiej z Dzieciątkiem z figurą Matki Boskiej Łaskawej z brązu złoconego, z pocz. XVIII w.; kult Matki Boskiej Łaskawej w Krakowie wiązał się głównie z kościołem Mariackim, figurka z kościoła Mariackiego ma w rękach wiązki piorunów zamiast strzał (KZSz 1971, t. 4, cz. II, 1, s. 31, cz. II, 2, il. 847; B. Szafranec, *Matka Boska Łaskawa* [w:] K. Moisan, B. Szafranec, *Maryja orędowniczka wiernych: Matka Boska w płaszczu opiekuńczym, Matka Boska Różańcowa, Matka Boska Szkaplerzna, Matka Boska Pocieszenia, Matka Boska Łaskawa*, Warszawa 1987, s. 144–148, il. 208.

¹⁰⁴ J. Radwański, *op. cit.*, s. 4–5; J.R.[Radwański], *op. cit.*, s. 107–108; w ABMar nie ma odpisu tego dokumentu.

¹⁰⁵ ABMar, Akta kościelne, księga nr 18, Inwentarz Złota Srebra, Aparatów i innych poświęconych Sprzętów do Kościoła Archiprezbiterialnego Krakowskiego, w Rynku Krakowskim stojącego należących, k. 12, „Ampułki z Tackami srebrne”, poz. 1; już 7 kwietnia archiprezbiter kościoła Mariackiego Leonard Kielczewski starał się bezskutecznie o ograniczenie poboru, według Kupczyńskiego także Lochmanowi nie udało się nic odzyskać, tu jak widać mylił się (T. Kupczyński, *op. cit.*, s. 185); *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, 1971, t. 4, cz. II, 1, s. 41, cz. 2, fig. 865.

¹⁰⁶ ABMar, Akta kościelne, księga nr 18, Inwentarz Złota Srebra, Aparatów i innych poświęconych Sprzętów do Kościoła Archiprezbiterialnego Krakowskiego, w Rynku Krakowskim stojącego należących, k. 1, poz. 8–9; na temat sprzedaży por. niżej.

¹⁰⁷ W Polsce w latach 1766–1787 i do 1857 r. w zaborze austriackim stosowano jako jednostkę wagową grzywnę nowej wagi kolońskiej, która wynosiła 233,924 g (*vide* J.A. Szwagrzyk, *op. cit.*, s. 151, 273).

¹⁰⁸ Według Kupczyńskiego wartość złota i srebra (1653 grzywiny) wynosiłaby w sumie 323 407 złp. Wartość złota wynosiłaby 44 032 złp (T. Kupczyński, *op. cit.*, s. 185, przypis 1); dla porównania roczny budżet Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1782 r. wynosił 35 175 złp (M. Chamecówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, t. 2, cz. 1, „Uniwersytet Jagielloński Wydawnictwa Jubileuszowe”, t. 21, Kraków 1965, s. 21).

Panny Maryi, aby specyfikacją pozostałych wszystkich w Złocie i Srebrze sprzętów kościelnych nieodwłocznie złożyć zalecił z podpisem Zwierzchności miejscowej¹⁰⁹.

Taka specyfikacja została przygotowana 15 maja 1794 roku. Jest na tej liście zwrócona misa z nalewką oraz „Aniołków **na tabernaculum** do *Sanctissimum* 2” [podkr. – B.F.]¹¹⁰. Organizacją przetopu zabranych kruszcowych aparatów zajmował się Jan Śniadecki¹¹¹ oraz Franciszek Scheidt¹¹². W Archiwum Bazyliki Mariackiej zachował się unikatowy dokument – wypis z 1821 roku z raptularza Scheidta, w którym notował ilość przejmowanego srebra i złota z poszczególnych kościołów z rąk Komisji Porządkowej oraz ilość stopionego złota i srebra przekazywanego na powrót Komisji¹¹³. Stopione złoto z Kapituły Krakowskiej (320 grzywny), z Akademii (3 łuty), z kościoła Panny Maryi (43 grzywny) oddał w sztukach 18 o wadze 358 grzywien, 15 łutów, 3 kwint „na co kwit pod d.[ata] 14 Maja”¹¹⁴. Srebro z kościoła Panny Maryi (1646 grzywien), św. Barbary (119 grzywien), Bernardynów na Stradomiu (136 grzywny, 4 łuty), Zwierzynieckich Pannien (189 grzywien, 11 łutów), kolegiaty Zamkowej św. Michała (6 grzywien, 4 łuty), stopione w 51 sztukach oddał „podług kwitu pod d[aniem] 17. Maja (...)”. Największą ofiarę w czasie Insurekcji złożyły Kapituła Krakowska (1576 grzywien i 23 łuty srebra oraz 320 grzywien złota)¹¹⁵ i Bazylika Mariacka. Z zapisów Scheidta wynika, że nie zostało stopione srebro z kościoła św. Wojciecha, „Xsięży Marków”, „Xsięży Mogilskich” „dla okoliczności odebranego Krakowa przez Woyska Jego Królewskiey Mości, nie stopione, ani oddane Komisji zostają się więc w remanencie przy mnie”.

„Taxatorzy przysięgli”, Maciej Bojanowski, „złotnik Miasta Krakowa”, i Daniel Hołaszewicz, 3 czerwca 1807 roku dokonali zakupu wybranych sreber kościelnych, w tym „Dwa aniołki klęczące”, ważące grzywien 34½ łuta, 12. próby (ciężar podany mniejszy

¹⁰⁹ ABMar Akta Kościelne, t. 2, fasc. 9, dokument nr 6.

¹¹⁰ J. Radwański, *op. cit.*, s. 8; J.R. [Radwański], *op. cit.*, s. 111; Kupczyński mylnie ocenił, że ta specyfikacja jest kolejną listą zarekwirowanych kosztowności (T. Kupczyński, *op. cit.*, s. 185).

¹¹¹ Mirosława Chamcówna za Balińskim podaje, że Śniadecki pełniący funkcję łącznika między Komisją a Kościuszką, miał wraz z Jaśkiewiczem [chodzi o prof. chemii Jana Jaśkiewicza – B.F.] zajmować się przetopem sreber w lasach żywieckich” (*vide* M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w latach 1786–1795*, Wrocław–Kraków [1963], s. 207–209); jednak Jaśkiewicz nie był w składzie Komisji Porządkowej.

¹¹² W żadnej publikacji nie wspomina się o tej roli Scheida w Komisji Porządkowej w czasie insurekcji; Scheidt w obecności króla Stanisława Poniatowskiego czytał swoją rozprawę *O chemicznym powinowactwie ciał*, a w czasie podróży króla po województwie krakowskim i sandomierskim pokazywał mu czynne tam huty i kopalnie oraz przeprowadzał różne doświadczenia (*vide* M. Chamcówna, K. Mrozowska, *op. cit.*, s. 42). Według Chamcówny, ponieważ wszystkie dokumenty Komisji Porządkowej podpisywał Sebastian Dembowski lub Ignacy Dembicki, bardzo trudno jest zorientować się, jaką funkcję pełnili poszczególni członkowie Komisji (*vide* M. Chamcówna, *op. cit.*, s. 207).

¹¹³ Rachunek z Srebra i Złota wziętego do stopienia od Komisji i oddanego za Kwitami teź Komisji w Krakowie 1794 R. zapisany w formie tabelki kończy się notą: „Wypisano z Raptularza oryginalnego przez X. Andrzeja Łagowskiego w Roku 1821 w Krakowie” (*vide* ABMar w Krakowie, Akta Kościelne, t. 2, fasc. 9, dokument nr 19).

¹¹⁴ Grzywna wiedeńska w latach 1767–1871 ważyła 280,644 g, dzieliła się na 8 uncji, 16 łutów, 64 kwinty (*vide* A. Mikołajczyk, *op. cit.*, Warszawa–Łódź 1994, s. 131).

¹¹⁵ Dane na podstawie kwitu pozostawionego przez komisarzy (*vide* T. Kupczyński, *op. cit.*, s. 184).

niż we wcześniejszych inwentarzach, a próba srebra zaniżona) za 952 złotych reńskich, przy zastosowaniu aktualnego przelicznika 28 złotych reńskich za 1 grzywnę¹¹⁶.

W inwentarzu z 14 grudnia 1810 roku sporządzonym za rządów archiprezbitera księdza infulata cańcuckiego nie wymienia się już figurek aniołów klęczących¹¹⁷. Podobnie w inwentarzu z czasów Łańcuckiego sporządzonym zgodnie z rozporządzeniem Wydziału Spraw Wewnętrznych Senatu z 12 września 1820 roku także nie wymienia się już żadnych zabytków srebrnych z fundacji Wodzickiego¹¹⁸. Antependium Wodzickiego zostało zastąpione antependium wykonanym z miedzi złożonej w ogniu. W inwentarzu spisany w 1807 roku w, w opisie wielkiego ołtarza widnieje informacja: „Stół ołtarza iest z kamienia, do akatu podobny złożony”¹¹⁹. W inwentarzu sporządzonym za rządów archiprezbitera Łańcuckiego zgodnie z rozporządzeniem Wydziału Spraw Wewnętrznych Senatu z 12 września 1820 roku opis ołtarza wielkiego rozpoczyna się następująco:

Na sześciu stopniach czyli gradusach z marmuru krajowego czarnego, ustawiona mensa z kamienia jednoczęściowego Długość 7 łokci szerokość 3 a grubości ½ łokcia podług dawniejszych opisów Gagatkowy zwanego, na tey ołtarz drewniany staroświeckiej struktury¹²⁰.

w innym miejscu inwentarza powtórzono ten opis, o „która już dawniej przez urwane nad nią sklepienie przetrąconą została”. W inwentarzu tym nie wymienia się już żadnych zabytków srebrnych z fundacji Wodzickiego¹²¹. W innym egzemplarzu inwentarza z 1820 roku powtórzony jest opis mensy, w części „Miedz” pojawia się „Antepedium przed wielkim ołtarzem całe przez ogień grubo wyzłocone i ozdobne”¹²². W inwentarzu z 1820 roku opis mensy ołtarza wielkiego:

Na [pięciu] [przekreślone – B.F.] sześciu stopniach z marmuru czarnego krajowego, wzniesiona jest na stosownym podmurowaniu mensa, z jednostajnej sztuki kamienia czarnego, gagatkowym w dawnych opisach zwanego – mający długości siedm, szerokości trzy, a grubości pół łokcia, która dawniej już przez urwane nad nią sklepienie, na dwie części potrąconą została,

¹¹⁶ ABMar, Akta Kościelne, Akta inwentarza kościelnego, t. 2, fasc. 9, Akta inwentarza kościelnego, nr 5 (dokument nr 15); M. Myśliński, *op. cit.*, s. 326 – biogram Macieja Bojanowskiego, ur. 1766, zm. 1824, uczeń Jana Lekszycykiego, s. 337 – biogram Daniela Hodaszewicz, ur. ok. 1770, ok. 1810 wyjechał do Warszawy, data śmierci nieznana; elementy złotej monstancji zostały powierzone do sprzedania Benedyktowi Kubeckiemu (*vide* ABMar, Akta Kościelne, Akta inwentarza kościelnego, t. 2, fasc. 9, nr 3 (dokument nr 11, 26); Benedykt Kubecki był koncyliarzem magistratualnym w 1800 r., komisarzem cechowym (pierwszy wpis w protokołach cechowych 7 czerwca 1800 r.) (*vide* M. Myśliński, *op. cit.*, s. 84, 176).

¹¹⁷ ABMar, Akta Kościelne, t. 2, fasc. 9, nr 6 (39), *Inwentarz mobiliów Kościoła N.P.M. w r. 1810 spisany*.

¹¹⁸ APKr sygn. 3340, mf J 9393, Inwentarz kościoła parafialnego archiprezbiterialnego pod tytułem Wniebowzięcia N. Maryi Panny..., 1820 r., s. 11 – mensa, s. 118 – mensa.

¹¹⁹ APKr rps sygn. 3339, mf J – 9392, Opis budynku i spis paramentów kościoła N.P. Maryi w Krakowie..., przed rokiem 1820, s. 3 – mensa.

¹²⁰ APKr rps sygn. 3340, mf 9393, k. 11, 118.

¹²¹ APKr sygn. 3340, mf J 9393, Inwentarz kościoła parafialnego archiprezbiterialnego pod tytułem Wniebowzięcia N. Maryi Panny..., 1820 r., s. 11 – mensa, s. 118 – mensa.

¹²² APKr sygn. 3341, mf J – 9394, s. 11 – mensa, s. 99 – antependium.

w dziale „Miedź” – zapis o antependium miedzianym jest poszerzony:

Antependium przed wielkim ołtarzem, całe przez ogień grubo wyzłocone i ozdobne – staraniem ś.p. Karola Lochmana¹²³ z dołożeniem się ś.p. Wojciecha Mączyńskiego¹²⁴, Obywatela Miasta Krakowa, waga 1 cetnar, wartość 144 złp¹²⁵.

To nowe antependium ma formę bardzo podobną do tych ufundowanych przez J. Łopackiego do katedry wawelskiej – do wielkiego ołtarza w prezbiterium (zawieszono 11 maja 1781 roku) oraz antependiów zawieszonych w 1783 roku w kaplicy p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Maryi i w kaplicy mauzoleum św. bp. Stanisława¹²⁶. Możemy przypuszczać, że wielkość obecnego antependium odpowiada zestawionego z pięciu części antependium Wodzickiego.

Autorzy programu konserwatorskiego przygotowanego przed konserwacją zabytku w 2001 roku stwierdzili, że metalowe części przesłony zostały wykonane w XIX wieku, w czasie ówczesnej renowacji kościoła, wtedy elementy metalowe konstrukcji wymieniono na mosiężne i osadzono we wcześniejszej ramie pochodzącej z połowy XVIII wieku, z okresu barokizacji kościoła. Wymiary antependium wraz z ramą wynoszą 520 cm × 110 cm × 20 cm. Przytwierdzone jest ono do drewnianego położa¹²⁷. Płytę antependium tworzy pięć prostokątnych arkuszy blachy. Czy odpowiadały wielkością pięciu częściom antependium Wodzickiego? Możemy jedynie przypuszczać, że zamawiający mógł zamówić pięć obramionych obrazów, zawieszanych w ramie, podobnie jak zawieszano antependia wykonane z tkanin. Być może podział na kwatery korespondował z artykulacją ołtarza Mariackiego.

¹²³ Chodzi tu o kanonika katedralnego Karola Lochmana, archiprezbitera kościoła Mariackiego w latach 1795–1803; L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 3, Kraków 1852, t. 3, s. 264; prefekt muzyki w katedrze, kanonik katedralny, dobrodziej katedry (vide B. Przybyszewski ks., *op. cit.*, s. 96, 195).

¹²⁴ Mączyński Wojciech Anselm (1736–1814), kupiec krakowski, kronikarz, prowadził na dużą skalę handel winem węgierskim. Był w składzie ławników sądu prawa wyższego magdeburskiego, w roku 1780 i następnym latach był wójtem, od sierpnia 1791 r. wybrany na prezesa sądu apelacyjnego, w czasie insurekcji (30 IV–12 VI 1794 r.) był sędzią kryminalnym województwa. Autor *Dziennika zdarzeń w mieście Krakowie w czasie konfederacji barskiej* wydany w 1911 r. w serii „Biblioteka Krakowska”, nr 43 przez W. Konopczyńskiego. W 1809 r. złożył najwyższą ze wszystkich kupców kwotę 2000 zł „na ofiarę dla ojczyzny” (vide J. Bieniarzówna, *Mączyński Wojciech Anselm* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, z. 84, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 325–326); D. Rolnik, *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiątkach polskich*, Katowice 2009, s. 214, 231, 334, 340, 562.

¹²⁵ ABMar rps sygn. JPK. A 7, Inwentarz kościoła Archiprezbiterialnego krakowskiego N.P. Maryi, s. 17–18 – mensa, s. 145 – miedziane antependium.

¹²⁶ B. Przybyszewski ks., *op. cit.*, s. 28, 45, 47.

¹²⁷ ABMar R 205, Program prac konserwatorskich przy metalowej płycie i drewnianej złożonej ramie antependium przesłaniającym gotycką mensę ołtarza głównego w kościele Mariackim w Krakowie. Oprac. zespół Pracowni Konserwacji Dziej Sztuki „SIMA ART” mgr Krystyna Kozieł, prof. Marian Paciorek; niestety w ABMar nie ma dokumentacji konserwatorskiej.

Bibliografia

- Archiwum Bazyliki Mariackiej.
- Archiwum Kapituły Metropolitarnej Krakowskiej.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, do 2012 r. Archiwum Państwowe w Krakowie.
- Barockes Silber (Kataloge de Dom-Museums Hildesheim, Band 1)*, red. U. von Knapp, Petersberg 1998.
- Bazylika Mariacka w Krakowie*, wstęp i komentarz Z. Piech, red. Z. Perzanowski, *Corpus Inscriptionum Poloniae*, Województwo krakowskie, t. 8, z. 2, Kraków 1987.
- Bąk-Koczarska C., *Mieszkańcy palacu „pod Krzysztofory” w Krakowie. Właściciele i lokatorzy od XIV do XX wieku*, Kraków 1999.
- Biblioteka Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział Rękopisów.
- Bieniarzówna J., *Dzieje Krakowa*, t. 3, *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979.
- Bieniarzówna J., *Mączyński Wojciech Anzelm* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, z. 84, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 325–326.
- Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, „Dzieje Krakowa”, t. 2, Kraków 1984.
- Bobowski K., *Ewolucja pisma neogotyckiego na Śląsku od początku XVI do połowy XX wieku*, Wrocław–Warszawa 1992.
- Bobowski K., *Skróty w piśmie neogotyckim. Na podstawie materiału śląskiego od początku XVI do połowy XX wieku*, Wrocław 1994.
- Brudziński A. ks., *Bractwa religijne w siedemnastowiecznym Krakowie. Zarys problematyki* [w:] *Historia świadectwem czasów. Księdzu Profesorowi Markowi Tomaszowi Zahajkiewiczowi*, red. W. Bielak, S. Tylus SAC, Lublin 2006, s. 101–147.
- Chamcówna M., *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w latach 1786–1795*, Wrocław–Kraków [1963].
- Chamcówna M., Mrozowska K., *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, t. 2, cz. 1, „Uniwersytet Jagielloński Wydawnictwa Jubileuszowe”, t. 21, Kraków 1965.
- Ciekanowski M.K., *ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ abo Nowy y Stary Kalendarz świąt rocznych y Biegów Niebieskich, z Wyborem czasów i Aspektami na Rok Pański M.DC. XCIII. który jest Przybyszowy: po Przestępnym pierwszy. przez M. Kaspra Ciekanowskiego w Przesławney Akademiej Krakowskiej, Nauk Wyzwolonych, y Filozofiey Doktora, Ordinarynego Astronomiey Professora, Kolege Mniejszego, z pilnością wyrachowany, y do Druku podany W Krakowie w Druk. Mikolaia Alexandra Schedla*, Kraków 1693.
- Cywiński H., *Pieniądz. Przegląd encyklopedyczny*, Warszawa 1992.
- Darabos E., *Altera Heca Continens... A Research into Historical Leather Cases Made for Estherházy Treasury Items*, „Ars Decorativa”, 30, Museum of Applied Arts, Budapest 2016, s. 29–51.
- Długopolski E., *Katalog kościoła N.P. Maryi w Krakowie*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1916, t. 6.
- „Facit” [w:] Krünitz Johann Georg, *Oekonomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirthschaft, in alphabetischer Ordnung*, t. 12, Leipzig 1777, Ausgabe der Universitätsbibliothek Trier, <http://www.kruenitz.uni-trier.de/> [dostęp: 25.09.2020].
- Fischinger A., *Srebrny orzeł w zbiorach Skarbcza Koronnego na Wawelu* [w:] *Curia Maior. Studia z dziejów kultury ofiarowane Andrzejowi Ciechanowieckiemu*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1990, s. 87–89.
- Frąckiewicz J.S., *Speculum Animorum (...)*, Kraków 1688.
- Gąsiorowski W., *Kościół Archipresbiteralny N.P. Maryi w Krakowie, opisal według źródeł archiwalnych tegoż kościoła*, Kraków 1878.

- Gerhardt A., *Rodzina Wodzickich w Krakowie w XVIII i XIX wieku*, „Biblioteka Krakowska”, nr 141, Kraków 2001.
- Górny A., Piwarski K., *Kraków w czasie drugiego najazdu na Polskę 1701–1709*, „Biblioteka Krakowska”, nr 77, Kraków 1932.
- Górski K., *Neografia gotycka. Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XX w.*, Warszawa 1978.
- Grabowski A., *Starożytnicze wiadomości o Krakowie. Zbiór pism z rękopisów tyczącej się opisywanej i dziejowej przeszłości, oraz zwyczajów tej dawnej stolicy kraju, z dodatkiem różnych szczegółów Polaków zając mogących z dawnych rękopiśmiennych źródeł*, Kraków 1852.
- Gradowski M., *Dawne złotnictwo. Technika i terminologia*, Warszawa 1984.
- Grimm J., Grimm W., *Deutsches Wörterbuch*, Band 1–32, München 1984, *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde. In 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971*, <http://dwb.uni-trier.de/de> [dostęp: 25.09.2020].
- Haupt H., *Bemerkungen zur Charakteristik von Schatz-, Silber- und Kunstkammer in der frühen Neuzeit am Beispiel der habsburgischen Sammlungen [w:] Silber und Gold. Augsburger Goldschmiedekunst für die Höfe Europas*, t. 1, red. R. Baumstark, H. Seling, München 1994, s. 127–134.
- Hopliński J., *Farby i spoiwa malarzkie*, Wrocław 1990.
- J.R. [Radwański], *Kartki wypadłe czyli materiały do historii czasów kościuszkowskich [w:] Juliusza Wildta Kalendarz Powszechny na rok 1863, Rok XI*, Kraków 1863, s. 104–105.
- Karpowicz M., *Sztuka Warszawy czasów Jana III*, Warszawa 1987.
- Katalog der graphischen Porträts in der in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 1500–1850. Reihe A: Die Porträtssammlung*, t. 19: *Abbildungen Po-Rh*, München–London–New York–Paris 1991; Band 35: *Biographische und bibliographische Beschreibungen und Künstlerregister*, 7, *Pr-Sch*, A 16881 – A 19663, oprac. P. von Mortzfeld, München 2002.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 2: *Kościoty i klasztory Śródmieścia*, z. 1, red. A. Bochnak, J. Samek, Kraków 1971.
- Komorowski W., *Palace barokowe i klasycystyczne [w:] Palace miejskie Krakowa. Materiały sesji naukowej odbytej 18 maja 2002 roku*, „*Kraków w Dziejach Narodu*”, red. J.M. Małecki, Kraków 2003, s. 35–73.
- Komorowski W., Sudacka A., *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008.
- Kraków europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*, koncepcja i red. G. Lichończak-Nurek, Kraków 2007.
- Krönitz J.G., *Oekonomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirthschaft, in alphabetischer Ordnung*, Band 1–242, Berlin 1773–1852, Universitätsbibliothek Trier, <http://www.kruenitz.uni-trier.de/> [dostęp: 25.09.2020].
- Księga szafarska dworu Jana III Sobieskiego 1695–1696*, oprac. J. Dumanowski, M. Próba, Ł. Trusiński, „*Monumenta Poloniae Culinaris*”, red. J. Dumanowski, t. 4, Warszawa 2013.
- Kumor B., *Dzieje Diecezji Krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999.
- Kupczyński T., *Kraków w powstaniu kościuszkowskim*, „Biblioteka Krakowska”, t. 44, Kraków 2012.
- Lepiarczyk J., *Architekt Franciszek Placidi. Około 1710–1782*, „*Rocznik Krakowski*” 1965, t. XXVII, s. 64–127.
- Lexer M., *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum Mittelhochdeutschen Wörterbuche von Benecke – Müller – Zarncke. Zweiter Band. N–U. (1873–1876)*, Leipzig 1876.
- Linde S., *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 1, A–F, Warszawa 1807, cz. 2, t. 5, Warszawa 1812.
- Łabędzki H., *Spisy chronologiczne dawnych żupników w Polsce*, „Biblioteka Warszawska” 1859, t. I, s. 807–832.
- Łętowski L., *Katalog biskupów, pralatów i kanoników krakowskich*, t. 3, Kraków 1852.

- Maleczyńska K., *Awans społeczny Wodzickich. Komunikat*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, red. W. Florian, B. Knaster, t. 7, Wrocław 1956, s. 67–73.
- Mančal J., *Augsburger Kunstakademie in reichstädtischer Zeit. Ausstellung zum 300-jährigen Gründungsjubiläum der Reichsstädtischen Kunstakademie 1710–2010 aus Beständen der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg*, Augsburg 2010, <https://www.sustb-augsburg.de/fileadmin/inhalte/pdf-dateien/Ausstellungen/frueher/Kunstakademie-Katalog.pdf>, https://www.sustb-augsburg.de/fileadmin/augsburg/pdf/Publikationen/20101001_A_AugsburgerKunstakademie_Katalog.pdf [dostęp: 25.09.2019].
- Marperger P.J., *Beschreibung der Banqven*, Halle (Saale) u.a. 1717, http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/marperger_banqven_1717 [dostęp: 25.09.2019].
- Mayr A., *Die großen Augsburgen Vermögen in der Zeit von 1618*, „Abhandlungen zur Geschichte der Stadt Augsburg”, Augsburg 1931, Heft IV.
- Michałowska M., *Leksykon włókiennictwa*, Warszawa 2006.
- Mikołajczyk A., *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa–Łódź 1994.
- Mitkowski J., *Księga zmarłych Bractwa kościoła Panny Marii w Krakowie (wiek XIV–XVIII)*, „Studia Historyczne” 1968, R. XI, z. 1 (40), s. 71–95.
- Mitteilungen des Östereichischen Staatsarchivs*, red. Generaldirection, 13. Band, Wien 1960.
- Mortzfeld P., *Abbildungen Po–Rh*, München–London–New York–Paris 1991 (*Die Porträtsammlung der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, Reihe A, Band 19).
- Mortzfeld P., *Biographische und bibliographische Beschreibungen mit Künstlerregister*, München 2002 (*Die Porträtsammlung der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, Band 7).
- Mysłiński M., *Zgromadzenie panów złotników krakowskich w latach 1772–1866*, Warszawa 2016.
- Niesiecki K., *Herbarz polski Kaspra Niemieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych*, wydany przez Jana Nepomucena Bobowicza, Warszawa 1989 (reprint wyd. Lipsk 1839–1849).
- Perzanowska A., *Inwentarze katedry krakowskiej z lat 1586, 1620 i 1692*, red. P. Rabiej, Kraków 2014.
- Pękalski P., *Historyczne podanie o Bractwach, które od najdawniejszych czasów wywodzą swoje istnienie przy kościołach w stołecznem mieście Krakowie*, Kraków 1868.
- Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*, red. B. Kasprzyk, Kraków 2010.
- Pösselt F., *Breslau und dessen Umgebungen. Beschreibung alles Wissenswürdigsten für Einheimische und Fremde*, Breslau 1825.
- „Pfund” [w:] J.G. Krünitz, *Oekonomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirthschaft, in alphabetischer Ordnung*, t. 112, Berlin 1809, s. 461–462.
- Przybyszewski B. ks., *Katedra krakowska w XVIII stuleciu*, Kraków 2012.
- Radwański J., *Kartki wypadle czyli materiały do czasów kościuszkowskich*, Kraków 1862.
- Rathke-Köhl S., *Geschichte des Augsburger Goldschmiedegewerbes vom Ende des 17. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Augsburg [1964], (*Schwäbische Geschichtsquellen und Forschungen. Schriftenreihe des Historischen Vereins für Schwaben* 6. Band).
- Rauscher P., Serles A., *Die Wiener Niederleger um 1700* [w:] *Geld Markt Akteure. Money market Actors*, „Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften/ Austrian Journal of Historical Studies” 2015, nr 26 (1), s. 154–182, https://homepage.univie.ac.at/Peter.Rauscher/Rauscher-Serles_Niederleger_Sonderdruck.pdf [dostęp: 25.09.2020].
- Rolnik D., *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiętnikach polskich*, Katowice 2009.
- Rożek M., *Mecenat artystyczny mieszczaństwa krakowskiego w XVII wieku*, „Biblioteka Krakowska”, t. 118, Kraków 1977.

- Ruta Z., *Karol Marxen* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 101–102.
- Schwarz W., *Mester dreier Medien. Der Augsburger Goldschmied, Wachsbossierer und Zeichner Abraham II Drentwett (1647–1729)*, Teil I: *Textband* (Beiträge zur Kunstwissenschaft, Band 87/I), Teil II: *Abbildungsband* (Beiträge zur Kunstwissenschaft, Band 87/II), München 2008.
- Seling H., *Die Kunst der Augsburger Goldschmiede 1529–1868*, t. 1–3, München 1980.
- Sikora L., *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie od 1655 do 1657 roku*, „Biblioteka Krakowska”, nr 39, Kraków 1908.
- Silber und Gold. Augsburger Goldschmiekunst für die Höfe Europas*, t. 1, red. R. Baumstark, H. Seling, München 1994, s. 127–134.
- Skarby Kremla. Dary Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Wystawa ze zbiorów Państwowego Muzeum Historyczno-Kulturalnego „Moskiewski Kreml”, 7 września–8 listopada 1998, Zamek Królewski w Warszawie, red. N.W. Raszkowan, I.A. Zagorodniaja, A. Saratowicz-Dudyńska, Warszawa 1998.
- Szafranec B., *Matka Boska Łaskawa* [w:] K. Moisan, B. Szafranec, *Maryja orędowniczka wiernych: Matka Boska w płaszczu opiekuńczym, Matka Boska Różańcowa, Matka Boska Szkaplerzna, Matka Boska Pocieszenia, Matka Boska Łaskawa*, Warszawa 1987, s. 140–151.
- Szwagrzyk J.A., *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990.
- Świat ze srebra. Złotnictwo augsburskie od XVI do XIX wieku w zbiorach polskich. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie 29 kwietnia–1 sierpnia 2004*, Kraków 2005.
- Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz et al., *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 8, Kórnik 1994.
- Witecki J., *Dwa ołtarze. Srebrne arcydzieła z wrocławskiej katedry*, Wrocław 2019.
- Witecki J., *Skarbiec. Złotnictwo archidiecezji wrocławskiej*, Wrocław 2017.
- Woźniak M., *Złotnictwo sakralne Prus Królewskich*, Królewskich, t. 1: *Studium typologiczno-morfologiczne*, t. 2: *Ilustracje*, Toruń 2012.
- Zedler J.H., *Grosses vollständiges Universal – Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Band 1–68, Halle und Leipzig 1731–1754, <http://dwb.uni-trier.de/de> [dostęp: 25.09.2019].
- Żabiński Z., *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław–Warszawa 1981.
- Żmudziński J., *Augsburskie wyroby złotnicze w katedrze we Wrocławiu. Przegląd zabytków i perspektywy badawcze* [w:] *Katedra wrocławska na przestrzeni tysiąclecia. Studia z historii architektury i sztuki*, red. R. Kaczmarek, D. Calewski, Wrocław 2016, s. 285–300.
- Żmudziński J., *Czas i okoliczności powstania oraz dalsze dzieje krucyfiksu tęczego w kościele Mariackim w Krakowie* [w:] *O konserwacji prezbiterium kościoła Mariackiego w Krakowie. Materiały sesji zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki oraz Archiprezbitera Bazyliki Mariackiej ks. Infulata Bronisława Fidelusa*, Kraków, luty 1998, Kraków 1998, s. 121–139.
- Żmudziński J., *Relacje artystyczne Krakowa z Augsburgiem w dziedzinie złotnictwa w XVII w. Zarys problematyki badawczej*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. XLVIII, Kraków 2003, s. 59–83.
- Żmudziński J., *Złotnictwo augsburskie w Polsce – wprowadzenie* [w:] *Świat ze srebra. Złotnictwo augsburskie od XVI do XIX wieku w zbiorach polskich. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie 29 kwietnia–1 sierpnia 2004*, Kraków 2005, s. 9–27.
- Życiński S., *Złotnictwo w skarbcach magnatów i szlachty polskich ziem koronnych w Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku. Broń biała, rzędy końskie, srebra, klejnoty*, Szczecin 1989.

Aneks I. Porachowanie z Panem Auszpurczaninem^a

Wrocław, Biblioteka Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział Rękopisów, Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów, rps 11578, k. 229.

Transkrypcja specyfikacji kosztów wykonania złotej figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem, futerału do niej i drewnianego postumentu pod figurę^b.

1692. [den]^c 9. May in Warschau

9 maja 1692 w Warszawie

1. Wohlgestempftes^d S. Maria bildt^e mit dem Christkindel^f von ducaten

Pięknie wykuta statua Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus z dukatowego

goldt^g, wigt in ducaten^h Stk. [Stück]ⁱ 1195½.

złota, waży w dukatach szt. [sztuk] 1195½.

Hierauf empfangen ducaten 1110.-^j wogen aber in augsburg Stk. 1114½^k.

Otrzymanych na to dukatów 1110.- jednakowoż ważyły w augsburgu szt. 1114 ½.

Restiert zuzahlen Stk. 81 ,, –

Pozostaje do zapłaty szt. 81 ,, –

[Also]^l das Maria bildt zu possier^m und zu stempfenⁿ, die eigene Kosten Rtl. [Reichstaler]^o 35 ,, –

a więc figura Marii wyrzeźbienie w wosku i wykucie, odrębne koszty – Rtl. [talarów cesarskich] 35 ,, –

[also] das bildt zu arbeiten^p sambr^q [samt] dem abgang^r am goldt, vom duca-

a więc opracowanie statuy wraz ubytkiem na złocie, ze złota duka-

ten schwer^s / 2½ thut von 1195½ StD. [Stücks Ducaten] / 2988 ,, 22½^t Rtl. 498 ,, 11^u

towego ciężkiego (2½ czyni z 1195½ szt.) 2988 ,, 22½ Rtl. 498 ,, 11

[also] das Holz und eisenwerck an dem postament des bilds Rtl. 8 ,, –

a więc drewno i robota żelazna przy postumencie figury Rtl. 8 ,, –

[also] das futeral weren wohl laut^v Contract aber mir mit leder ausge-

a więc futerał były wprawdzie zgodnie z treścią kontraktu ale pozwoliłem sobie dostarczyć [futurał]

furert^w frey zulieferⁿ [zuliefere] schuldig, weile es aber mit samet^y [sammet – nad m kreska podwojenia] und mit wyłożony skórą, ale ponieważ jest on [futurał] uzgodniony z aksamitem i z

vergl. [vergleichlichen]^z Sacken^{aa} und Ziehrahten^{bb} auch borten^{cc} ausgemacht, als stellen

podobnymi sakami oraz ozdobami jak również bortami, jak jest

es in der hohe Discretion^{dd} was sie über dieses geben wollen Rtl. 18 ,, –

w sutym wynagrodzeniu jakie Pan za to chce dać. Rtl. 18 ,, –

Summa spetie Rtl. 559., 11.

Suma w monecie talarów cesarskich 559., 11.

*den 22 8bris [Octobris] a° [anno] 692 [1692] sind uns obige ducaten 8l. – nebst deren
Rtl. 559.11.- von Ihre Gnaden /H/ herrn Wolczynsky zu
hohem dank bezahlt worden, welches hiermit bescheiniet
datum ut supra*

Rad und Hößlin ·/-

22 października 1692 zostały zapłacone powyższe 81 dukatów obok tychże talarów cesarskich 559.11 przez Łaskawego Pana Wolczynskiego [Wolczyńskiego], co się niniejszym z wielkim podziękowaniem, pod powyższą datą potwierdza

Rad und Hößlin ·/-

^a Adnotacja na odwrocie karty zapewne ręką J.W. Wodzickiego.

^b W aneksach transkrypcja oryginału kursywą, poniżej przekład antykwą.

^c Użyto skrótu słowa *den* (vide Bobowski 1992, s. 58, tabl. 28; Bobowski 1994, s. 12).

^d Specyfikacja jest na tyle szczegółowa, że pozwala na ustalenie głównych etapów tworzenia figur Matki Boskiej i Dzieciątka Jezus przez zespół złotników wyspecjalizowanych w różnym zakresie. Przymiotnik *Wohlgestempftes*, złożenie słów *wohl* i *stempfen*, określa jako znakomity rezultat pracy *Schlagera*, który w Augsburgu z blachy przygotowanej przez innego rzemieślnika wykuwał za pomocą rozmaitych młotków i kowadeł tzw. korpusy masywnych, dużych naczyń i figur (vide Rathke-Köhl 1964, s. 50); *wohl* przysłówkę od przymiotnika *gut* oznaczający także *schön* (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 30, Sp. 1017, sub voce: *wohl*); czasownik *stempfen* w specyfikacji w pisowni nieco anachronicznej w średnio-wysoko-niemieckim (Mittelhochdeutsch), różnej od późniejszej pisowni *stampfen* w środkowo-dolno-niemieckim (Mittelniederdeutsch), oznaczał m.in. proces wytwarzania przez kucie i wybijanie za pomocą określonych narzędzi dowolnych figur lub form – „in bestimmten technischen bedeutung specialisiert sich die anwendung des wortes dahin, dasz ein schlagen und stossen mit gewissen werzeugen zur herstellung von irgendetwelchen gebilden oder formen durch stempfen bezeichnet wird (...) früh bezeugt für die kunst durch ritzen, gravieren, ausmeiseln usw. lineare oder plastische bildwerke herzustellen” (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 18, Sp. 2348–2349, sub voce: *stempfen*); *stossen* – inaczej *stempfen*, *schlagen*, *prägen* (Lexer 1876, Band II, sub voce: *stempfen*, Sp. 1175); *gebilde* – dawna, oboczna forma słowa *bild* (vide przypis e) (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 4, Sp. 1769, sub voce: *gebilde*); *stempfen* – „stampfen, schlagen, prägen, mit einem gepräge oder stempel versehen” (vide Lexer 1876, Band II, N–U, Sp. 1175); wykucie korpusów figur poprzedzało przygotowanie surowca, czym zajmował się inny wyspecjalizowany rzemieślnik – *Scheider*, który przeważnie ze złomu srebrnego (*Bruchsilber*), a przez to pojęcie rozumiano uszkodzone lub przestarzałe obiekty srebrne, przetapiał go, rozdzielał jego pierwotne składniki, sporządzał stop o odpowiedniej próbie, ustalonej w Augsburgu przepisami. Augsburskie *Schiedenanstalten* dostarczały złotnikom srebro w formie sztabek. W *Hammerwerken* sztaby przez *Hammerow* rozkuwane były na blachę, która nadawała się już do dalszej obróbki przez złotnika. Augsburskie arkusze blachy wykonywane były także na zamówienia spoza Augsburga. W Augsburgu rozkuwanie blachy w XVII wieku odbywało się za pomocą *Silberhämmer* napędzanych siłą wody, według Paula von Stetten pierwszych tego rodzaju w Niemczech (vide Rathke-Köhl 1964, s. 46–47, 50).

^e Słowo *Bild* pierwotnie oznaczało „ein plastisches kunstwerk”, z czasem nazwa określała rysunek, malowidło, a znaczyło jednak przede wszystkim posąg, statwę (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 2, Sp. 9, sub voce: *bild*).

^f *Christkindel* – zdobnienie słowa *Christkind*, w czasach Grimmów forma rozpowszechniona jeszcze m.in. na Śląsku, w Rudawach Czeskich, Czechach, Austrii i w Bawarii (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 11, Sp. 729)

^g „Złotem dukatowym nazywano złoto dwudziestotrzykaratowe (958/1000 czystego złota) lub nawet nieco wyższej próby” (vide Gradowski 1984, s. 19, 100–101, przypis 13, 14); w Augsburgu zgodnie z zarządzeniem z 1702 r. dla wyrobów ze złota wymagano z reguły osiemnastokaratowej próby złota, grzywna *Feingold* dzieliła się na 24 karaty i 12 granów, stop osiemnastokaratowy zawierał 18 części *Feingold* i 6 części srebra lub miedzi, według dzisiejszych oznaczeń byłaby to próba 750/1000 (vide Rathke-Kohl 1964, s. 10).

^h *Wigt* – 3. os. l. poj. od czasownika *wiegen* – ważyć, określać ciężar czegoś. W Augsburgu po ukończeniu, skontrolowaniu i opatrzeniu dzieła znakami – *beschaut*, zgodnie przepisami z 17 października 1702 r. należało podać wagę odpowiadającą wadze w monetach.

ⁱ Użyto skrótu słowa *Stück* (vide Bobowski 1992, s. 60).

^j Z zapisu wynika, że złotnik otrzymał monety – złote dukaty. Użycie monet zamiast kruszcu do przetopu w celu uzyskania materiału do dalszej obróbki było dopuszczalne od 1559 r. w Augsburgu zgodnie z cesarskim regulaminem menniczym jedynie za urzędową zgodą w wypadku, gdy złotnik nie dysponował żadnym innym materiałem. Przepis przyjęto w statucie cechu z 1702 r. Było to o tyle konieczne, że wobec braku srebra około 1700 r. dość częsty był proceder przetopu monet na kruszec (vide Rathke-Köhl 1964, s. 49).

^k Ordynacja mennicza w czasach panowania króla Jana Kazimierza z 16 maja 1650 r. przyjęła nową stopę menniczą dla dukata – ciężar jednego dukata cesarskiego wyniósł 1/67 grzywny kolońskiej, czyli 3,489735 g o próbie 23 2/3 karata, zawartości czystego złota wynoszącej 3,441266 g. Także w systemie monetarnym saskim opartym na stopie lipskiej z 1690 r. waga 1 dukata wynosiła 3,489 g (vide Żabiński 1981, s. 122, 131, tab. 76); otrzymane przez jubilerów w Warszawie 1110 dukatów w Augsburgu stanowiło wagowo 1114½ dukatów – ze względu na inną stopę menniczą, zatem z obliczeń wynikałoby, że jeden dukat w Augsburgu miał wagę nieco niższą, wynoszącą 3,4896 g.

^l W dokumencie użyto skrótu słowa *also* (vide Bobowski 1994, s. 11).

^m *das Maria bildt zu possier* – wyrzeźbienie w odpowiednio przygotowanym wosku modelu obu figur był etapem poprzedzającym kucie kopusów; *possieren* we *Frühneuhochdeutsch* oznaczało m.in. uzyskiwanie, rzeźbienie form w miękkiej masie (<http://fwb-online.de/go/possieren>). Zedler w 1747 r. pisał: „posiren: Es heißt aber **Wachsposiren** so viel, as auch Wachs allerey artige Figuren und Bilder, entweder aus freyer Hand, oder mit Hülfe der darzu gehörigen Formen, zu machen und an das Licht zu bringen. Bey der ersten Art wird von dem Posirer der aus freyer Hand gleich einem Bildhauer, der aus einem Stücke Holz ein Bild formiret, aus einem Stücke Wachs eine Figur oder Bildniß vorstellen will” (vide <http://www.zedler-lexikon.de>: Zedler 1747, Band 52, Sp. 242, sub voce: *Wachsposiren*); „possieren, bossieren – in weicher masse erhaben formen, überhaupt formen, bilden” (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 13, sub voce: *possieren*); Wachsbildneri, „C e r e b l a s t i k, plastische Kunst, die Kunst, Gegenstände aus Wachs zu bilden. Dies geschieht entweder durch B o s s i r e n, oder durch G i e ß e n” (vide Krünitz 1856, Band 232, S. 59). Według Zedlera *Posir-Wachs*, którego używał rzeźbiarz w wosku (*Posirer*), składał się z jednego luta białego wosku, pół luta tłuczonej bieli ołowiowej (*Bleiweiß*), odrobiny weneckiej terpentyny i białego koźlego loju, całość roztopiano na ogniu, następnie odlewano w czystej zimnej wodzie lub w formie (vide <http://www.zedler-lexikon.de>: Zedler 1747, Band 52, Sp. 244). Bieli ołowiowa wyróżniała się wśród białych barwników blaskiem i wielką siłą krycia (Hopliński 1990, s. 134–135); pośród wielu rodzajów terpentyn wenecka była najczęściej stosowana (vide <http://www.zedler-lexikon.de>: Zedler 1744, Band 42, Sp. 1068–1069), jasna, przezroczysta, lekko zielonkawa, pozyskiwana była z modrzewia rosnącego w górzystych terenach Szwajcarii, Tyrolu, Steyermark, Węgier, Siedmiogrodu (vide Krünitz 1844, Band 182, s. 102). W połowie XIX w. *Bossirwachs* składał się na ogół z czterech części wosku, trzech części białego oleju terpentynowego, niewielkiej ilości oliwy (*Baumöl*) i tłuszczu wieprzowego, dla zlikwidowania przejrzystości dodawano minię, cynober lub bolus, z tak powstałej masy, która mogła być dodatkowo barwiona, wykonywano owoce, preparaty anatomiczne i tzw. figury woskowe do gabinetów figur woskowych (vide Krünitz 1856, Band 232, s. 59).

ⁿ Vide przypis d.

^o Użyto skrótu słowa *Reichs(Rhein)talar* (vide Bobowski 1994, s. 18); talar Rzeszy, talar cesarski (*reichstaler*) – moneta srebrna wagi netto 25,97 g bita od 1559 r., początkowo 1 talar miał równowartość 60 krajcarów, następnie 68 od 1566 r. i 90 krajcarów od 1580 r., z grzywny kolońskiej czystego srebra bito 9 talarów, bity w dużych ilościach w Saksonii i państwach północnych Niemiec, w 2. poł. XVI w. talar cesarski stał się główną monetą używaną w handlu, także poza granicami Rzeszy, w samej Rzeszy posługiwano się guldenem i krajcarem (vide Cywiński 1992, s. 198); z tych powodów zapewne w specyfikacji dokonano przeliczenia dukatów na talar cesarski.

^p *das bild zu arbeiten* – ten etap opracowywania figur jest w specyfikacji bardzo wysoko wyceniony. Kopusy figur były opracowywane przez złotnika specjalizującego się w repusowaniu.

^q *sambt* – w średniowysokoniemieckim (*Mittelhochdeutsch*) – *samt* – razem, wraz z, razem z, zarazem, jednocześnie (vide Lexer 1876, Band II, Sp. 591, 598, 605).

^r *Abgang* – opilki i drobiny kruszca, jakie powstawały w czasie pracy złotnika, wpadały do fartucha (okrągły płat skóry) przywieszanego do wycięcia w białce stołu złotniczego (vide Gradowski 1984, s. 30).

^s Por. przypis i. Dukaty wyłożone przez Wodzickiego na ten cel były cięższe niż augsburskie, stąd w specyfikacji kosztów określone je jako *Ducaten schwer*.

^t W Augsburgu koszt robocizny obliczano, licząc za markę (grzywnę) niezłoczonego srebra po 2 floreny i ½ krajcara (vide Rathke-Köhl 1964, s. 104–105); z rachunku wynika, że ten mnożnik zastosowano także w tym wypadku, gdy używana była biała złota, zatem 1195½ razy 2½ dawało 2988 dukatów i 22½ krajcarów. Był to finalny koszt robocizny złotej figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

^u Zastosowano przelicznik 1 dukat = 6 talarów reńskich, czyli 2988 i 22,5 podzielone przez 6, co daje talarów reńskich 498 i 11 krajcarów.

^v Futerały dostosowane do kształtu obiektów złotniczych, z drewna oblezzonego skórą, wykonywane w Augsburgu miały pasy wytłaczanych, złożonych ornamentów charakterystycznych dla kilku warsztatów, które specjalizowały się w ich produkcji (vide Darabos 2016, s. 34–35, 42–44); *Laut* – jedynie w dialekcie górnoniemieckim (*Oberdeutsch*), używanym w Południowych Niemczech (vide Krünitz 1795, Band 66, s. 378).

^w Czasownik *ausgefuriert* od *furieren* – od francuskiego czasownika *fourrer* – wsadzać do futerału, podszywać (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 4, Sp. 753, sub voce: *furieren*).

^x *zulüfern* – *lüfern* – od XIV w. w dialekcie górnoniemieckim jedna z form czasownika *liefern* – dostarczać, wysyłać, wydawać (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 12, Sp. 997).

^y *samet, sammet, samt* – der Samt – aksamit (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 14, Sp. 1744).

^z *vergleichlich* w znaczeniu *ähnlichkeit bietend* (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 25, Sp. 450).

^{aa} *Der Sack* – duży schówek z grubej tkaniny, lnu, skóry, otwarty od góry (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 14, Sp. 1611); sakwa – worek, torba podróżna.

^{ab} Pisownia *Zierat, Zierrath, Ziehraht* – ozdoba (vide <http://dwb.uni-trier.de/de>: Grimm 1984, Band 31, Sp. 1152).

^{ac} *Borten* – wszelkiego rodzaju sznury ze złota, srebra, jedwabiu, wełny itp. tkane wszcz, takie jak galony, taśmy, naszywki.

^{ad} *Discretion* miało wiele znaczeń: dyskrecja, umiarkowanie, wdzięczność, ale też *Recompens* w znaczeniu *Belohnung* – wynagrodzenie (vide <http://www.zedler-lexikon.de>: Zedler 1734, Band 7, Sp. 1044–1045; Zedler 1733 Band 3, Sp. 1076–1078; Zedler 1741, Band 30, Sp. 1557).

Aneks II. Rgester srebrney y złotej/Rpboty Augsb/Regestra Auspurczanina^a

Wrocław, Biblioteka Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział Rękopisów, Archiwum Wodzickich z Kościelnik, Papiery rodzinne Jana Wawrzyńca Wodzickiego oraz jego żony Anny z Grattów, rps 11578 k. 227.

Transkrypcja specyfikacji kosztów wykonania sześciu srebrnych świeczników kościelnych (ołtarzowych), futerałów na świeczniki, dwóch srebrnych figur aniołów na srebrnych postumentach, futerałów na figury aniołów, srebrnego postumentu dla złotej figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

/ 1692 den 9. May in Warschau,

1692 9 maja w Warszawie

2. weiß^b und wohlgetriebene^c größte Kirchenleuchter, wögen^d in Silber

2. srebrne największe świeczniki kościelne pięknie wytrybowane, ważą w srebrze

Warsch. Mc^e [Warschauere Marken] „ 63 „ 5 „ – „ –

marek [grzywien] warszawskich „ 63 „ 5 „ – „ –

2. deto mittlere wögen „ Mc „ 54 „ 6 „ 2 „ –

2. detto średnie ważą marek (grzywien) Mc „ 54 „ 6 „ 2 „ –

2. deto kleinere wögen „ Mc „ 50 „ 3 „ 2 „ –

2. detto mniejsze ważą marek (grzywien) Mc „ 50 „ 3 „ 2 „ –

Zusammen Mct „ 167 „ 15 „ – „ –

Razem marek [grzywien] „ 167 „ 15 „ – „ –

die mark a Rt^f 11 in spetie A Rt 1847 „ 30.

marka po 11 talarów reńskich w monecie Rt 1847 „ 30.

also Das eisenwerck an denen 6. Kirchenleuchtern, zu mehrere

Befestigung Rt 24 „ –

a więc robota żelazna przy 6. świecznikach kościelnych, dla większego

wzmocnienia Rt 24 „ –

also die 6 futerale ausern und inwandig mit rothem leder bezo „

gen und mit eisern Hacken beschlagen, ist deren Kosten Rt 110 „ –

a więc 6. futerałów na zewnątrz i w środku obciążniętych czerwoną skórą

i okute żelaznymi okuciami, ich koszt to 110 „ –

1. weißgetriebener Engel mit N. 1 gezeichnet, wigt mit dem fuß

1. biało [ze srebra niezłoczonego] trybowany anioł oznaczony nr 1 waży z podstawą

an silber Mc „ 24 „ 5 „ 2 „ –

według [wartości] srebra Mc „ 24 „ 5 „ 2 „ –

2. deto Engel mit N. 2 wigt Mc „ 24 „ 6 „ 2 „ –

2. deto Anioł nr 2 waży Mc „ 24 „ 6 „ 2 „ –

^a Adnotacje na odwrocie prawdopodobnie ręką J.W. Wodzickiego.

^b Weiß w tym kontekście oznacza srebro o odcieniu białym, niezłoczone (vide Krünitz, Bd 237, 1856, s. 4).

^c Wohl – przysłówek od słowa gut, w znaczeniu starannie, pięknie (vide Grimm 1984, Bd. 30, Sp. 1025–1027).

^d Wögen – forma czasownika wägen – mieć ciężar, ważyć, szacować (vide Grimm 1984, Bd. 27, Sp. 423, 431).

^e Mc – skrót słowa Mark – marka (Bobowski 1994, s. 32).

^f Rt – skrót w piśmie neogotyckim słowa Reichsthaler, Reichs (Rhein) – talar (zob. Bobowski 1994, s. 18, 35).

	<i>Mc</i> ,, 48 ,, 12 ,, – ,, – 11. <i>Rt</i>	536 ,,	22½
cesarskich	Marek [grzywien] ,, 48 ,, 12 – ,, – à 11 talarów	536 ,,	22½
<i>also das Holz und eisenwerck an deren beiden postumenten der</i>			
	<i>Engel</i> <i>Rt</i>	12 ,,	–
dalej drewno i robota żelazna przy obu postumentach aniołów		12 ,,	–
<i>die 2. futerale lüfern^g laut^h Contractⁱ umbsonstⁱ</i> <i>Rt</i>		– ,,	–
dwa futerały dostarczone gratis zgodnie z treścią kontraktu <i>Rt</i>		– ,,	–
<i>1. ganz vergl. [vergleichlich] getriebener fuß oder fuß zu dem postament zu dem guldern S. Mariabildt, wigt in Silber Mc 13 ,, 1 ,, – ,, – à 14</i> <i>Rt</i> ,,		182 ,,	78
1. całkiem podobnie trybowana podstawa lub podstawa do postument do figury Matki Boskiej ze złota dukatowego w srebrze o ciężarze 13 marek [grzywien] i 1 łuta, marka po 14 talarów cesarskich	<i>Rt</i> ,,	182 ,,	78
	<i>Summa spetie</i> <i>Rt</i> ,,	2712 ,,	40½
	suma w monecie <i>Rt</i> ,,	2712 ,,	40½
<i>Hierauf laut Contract in Silber empfangen, Mc 204 ,, 1 ,, 1 ,, – à Rt 8 1/3</i> <i>A Rt</i>		1700 ,,	58.
Na to zgodnie z kontaktem otrzymane srebro o ciężarze 204 ,, 1 ,, 1 ,, marek [grzywien] po 8 1/3 talara [za grzywnę]		1700 ,,	58.
	<i>Restiert Zuzahlen</i> <i>Rt</i> ,,	1011 ,,	72½
	Pozostaje do zapłaty <i>Rt</i> ,,	1011 ,,	72½
<i>den 22. 8bris^k a. 92 ist uns diese rest von Rt 1011. 72½ x^l von Ihr Gnader [H]herrn Wolczynsky zu hohem danck bezahlt worden welches hiermit bescheiniet , datum ut supra</i>			

Rad und Hößlin · / ·

22 października 1692 ta reszta talarów cesarskich 1011, 72½ krajcarów została zapłacona nam przez łaskawego Pana Wolczynskiego [Wolczyńskiego], co się z wielkim podziękowaniem pod powyższą datą potwierdza

Rad und Hößlin · / ·

^g *Lüfern* – od XIV w. w dialekcie górnoniemieckim jedna z form czasownika *liefern* – dostarczać, wysyłać, wydawać (vide Grimm 1984, Bd. 12, Sp. 997).

^h *Laut* – treść pisma lub przemowy, jednak w tym znaczeniu w k. XVIII w. jedynie jeszcze w dialekcie górnoniemieckim (vide Krünitz 1795, Band 66, s. 376).

ⁱ *Contract* – łac. *contractus*, fr. *contract* (vide Krünitz 1776, Band 8, s. 350–359).

^j *Umbsonst* – starsza wersja słowa *umsonst* – bez zapłaty, wynagrodzenia, gratis (zob. Grimm 1984, Bd. 23, Sp. 1156–1157).

^k Skrót słowa *Octobris*.

^l *X* – skrót w piśmie neogotyckim słowa *Kreuzer* (Bobowski 1994, s. 38).